

Kyrkan och det totala samhället

Om statsfria zoner i stater med totalitära anspråk

Christian Braw,
docent vid Åbo akademi

Förord

Den kristna ständigt, i alla tider och i alla samhällen i ett spänningsförhållande gentemot staten. Hur långt ska de kristna vara beredda att gå för att upprätthålla en vänskaplig relation till den politiska makten? Detta spänningsförhållande har varit en stående utmaning för den kristna kyrkan i både diktatoriska och demokratiska stater, och det är därför av stort värde att ibland göra en analys *von oben* av den kultur man själv lever i.

I det syftet fyller denna resurstext av Christian Braw ett mycket viktigt syfte. Här får vi lärorika exempel om hur kristenheten gensvarat på det hot mot Guds vilja och mot människovärdet som representerades av totalitära samhällen som Hitlers Nazityskland, och i andra historiska samhällen där makten ömsom har klappat kyrkan medhårs för att få henne medgörlig, i andra fall hotat med repressalier om Guds folk inte böjer sin nacke inför de styrande. Båda dessa strategier är farliga, om än på olika sätt. Kyrkans utmaning är därför, i enlighet med det citat som författaren återger i sin avslutning i ett citat från den danska folkkyrkan 1966, fortsatt att ha en annan Herre än tidsandan. Det kan vara en viktig påminnelse till alla kyrkor och samfund också i vår tid.

I konfliktsituationer, hvor Gud og kejseren (staten) går imod hinanden, hvor kirken kommer under et dobbelt-herredømme, da har kirken kun én herre, og det er Gud, og ham må den adlyde – og så må det gå som det kan. Kirken er bundet af Guds ord.

Innehåll

Förord	2
Inledning	4
Barmen 1934	6
Förklaring och bekännelse	8
Den levande Herren Jesus Kristus	9
Förkunnelsen och ordningarna	11
Ledarskap och tjänande	12
Kyrkan och kejsaren	13
Fri och bunden	13
Giltighet och verkan	14
Om inte Barmen funnits...	15
Mit brennender Sorge 1937	15
Ett misslyckande	16
En sann Guds-tro	17
En sann Kristus-tro	18
En sann tro på Kyrkan och primatet	19
En uppgörelse med nyspråket	20
Moral och ordning	20
Vägledning – till vad?	21
Epilog	21
På Kyrkans grund 1942	22
Inför Förintelsen 1943	29
Kirken og Retten 1944	33
Ett brev i en folkets livsfråga 1951	34
Kirkens ja og nej 1965	37
Kyrkan inför relativismen	38
Reflektioner 2019	41

Inledning

Västeuropas stater och samhällen har gått en lång väg från medeltidens stora vision – den kristna universalteokratin – till dagens sekulära statsbildningar. I det medeltida samhället kunde man grunda staten på uppenbarelsen: ”Kristus är först i vår lag.” (Västgötalagen) I de folksuveräna författningarna heter det: ”All offentlig makt utgår från folket.” Detta är ett exempel på en förändring, som under 1900-talet ledde fram till kraftiga konfrontationer mellan samhällsanda och stat å ena sidan och kyrkan å andra. Men kyrkan är en komplex verklighet. Samhällsanda och stat gör inte halt vid dess gränser, och inom kyrkorna finns både ledningsstrukturer och riktningar, som inte alltid är i samklang med varandra. Från dessa konflikter finns ett antal kyrkliga dokument av olika slag. De har alla det gemensamt, att de söker värna den kristna identiteten, där tidsanda och statligt inflytande söker likrikta den, d.v.s. få den att gå åt samma håll, som likströmmen. Flera av dokumenten i denna framställning har kommit till i konfrontationer med samhällsmentaliteter och statsformer som har anspråk att vara heltäckande, totala. De vill nyordna allt, in i det mest privata. Det handlar inte bara om formella och administrativa ingrepp i det gemensamma livet, det handlar lika mycket om mentalitet och samhällsanda, som också kan ta sig uttryck i bindande regelverk. Friedrich Meinecke skrev 1945 om Tredje riket: ”Allt var tekniskt rationellt beräknat avmätt i syfte att tvinga alla in i den nya statens tjänst och inte tolerera några avvikande rörelser inom denna.”¹

De kyrkliga dokument, som kommit till under dessa förhållanden är olika. De har olika tyngd, upphov och utformning, men de vill alla vara Kristi Kyrkas svar på samhällsandans och samhällsmaktens anspråk. Samhällsmakten är formell. Den har tillgång till regelverk och korrigeringsmedel. Gäller det totalitär samhällsmakt är dess våldsmonopol brutalt och omfattar allt från förlust av medborgarskap till koncentrationsläger och dödsstraff. Men även mindre våldsamma samhällsformer känner bara ett våldsmonopol – statens. Den har alltid tolkningsföreträdet av det offentliga regelverk, som varje legal kyrka måste leva inom.

Har de dokument, som här skall behandlas någon relevans för dem, som lever i ett demokratiskt, västerländskt välståndssamhälle? Är inte detta samhälle totalt skilt från de totalitära staterna? Är inte det västerländska, demokratiska välståndssamhället världshistoriens höjdpunkt, den bästa form av samhälle som någonsin funnits? Svaret finns i människosynen. Med en evolutionistisk människosyn är ett sådant betraktelsesätt möjligt. Man kan tänka att gångna tiders människor var brutala och våldsamma, men i det tredje årtusendet är vi förnuftiga, jämställda och fredliga, åtminstone i det goda samhället hos oss, låt vara att man i andra kulturer, t.ex. i Saudiarabien, inte ”kommit så långt”. De ter sig då som ”underutvecklade” och i behov av bistånd, i detta fall av ideologisk art. Grundstrukturen i en sådan självuppfattning är alltså evolutionen, här avseende människans inre egenskaper, t.ex. moral och förnuft. Som ett resultat av evolutionen träder då *människans godhet* fram och blir en grundbult, d.v.s. den sammanhållande faktorn, i hela verklighetsuppfattningen. Med denna syn saknar de flesta av de här behandlade dokumenten relevans i det demokratiska välfärdssamhället. I övrigt har de endast ett historiskt intresse eller relevans i helt annorlunda nutida samhällen, t.ex. Eritrea.

Annorlunda ter det sig om man utgår från att människan i grunden alltid är den samma – skapad av Gud men fallen i synd. Det är de bibliska skrifternas samstämmiga vittnesbörd. Katekesen beskriver den första aspekten med orden: ”Guds beläte bestod i människans medskapade vishet och helighet, så ock i frihet från lidande och död samt herravälde över jorden.”² Den andra aspekten av människosynen beskrivs på följande sätt: ”... genom syndafallet fördärvades Guds beläte hos människan, så att hon blev förmörkad i sitt förstånd och ohelig i sin vilja samt drog förbannelse över sig själv och

---

1 Friedrich Meinecke: Den tyska katastrofen, Stockholm 1947, s. 100.

2 1878 års katekesutveckling st. 97.

jorden”.³ Detta är en bild av människans situation, som litterärt gestaltats på många sätt, bl.a. i Harry Martinsons *Aniara*. Katekesen har emellertid mer att säga om människans situation. Därmed kommer vi in på ett ämne, som var utomordentligt viktigt för den evangeliska teologin under dess storhetstid på 1600-talet, *Providentia Dei* – Guds försyn. I katekesen beskrivs den med orden: ”Gud drager omsorg om allt vad han skapat, men synnerligen vårdar han sig om människorna och synnerligast om dem som förtrösta på honom.”⁴ Med katekesens syn på människan efter syndafallet kan vi vänta oss likartade mänskliga attityder och handlingssätt i alla former av samlevnad, alltifrån stamklanen till det högteknologiska majoritetssamhället – förmörkat förstånd, ohelig vilja, föbannelse över sig själv och jorden. Den totalitära staten och det demokratiska samhället är varianter av allt detta. Att inte allt gått under beror på Guds försyn. Delar man katekesens – och Bibelns – verklighetsuppfattning är de dokument, som här skall behandlas, i hög grad relevanta. Alexis de Tocquevilles *Om demokratin i Amerika* ger tankvärda synpunkter på vår frågeställning. Augustinus har gestaltat denna tillvarons och mänsklighetens ambivalens i sin stora vision av historiens två gemenskaper – Guds stad och den jordiska staden, *Civitas Dei* och *civitas terrena*.⁵

Det finns också en annan historia än den, som här har fått den främsta platsen. Det är förlorarnas historia. När historien var aktualitet, visste man ännu inte att de skulle bli förlorare. Tvärtom, de själva och de krafter de stödde sig på, trodde sig ligga i utvecklingens framkant. Dit hör Deutsche Christen, den rörelse, som med hänförelse stödde Adolf Hitler. Också förlorarna har sina dokument, t.ex. Augsburger Ratschlag. Det är emellertid inte den historien, som skall berättas här.

Samhällsandan är inte lika lätt identifierad men inte desto mindre är den en kraftfull faktor för kyrkorna att förhålla sig till. Ett tydligt fält, där samhällsandan blir synlig, är medieutrymmet.⁶ Samhällsandan är det som dominerar medieutrymmet. Särskilt viktigt är det att ge akt på vad som spelar ”det självklaras roll” – för att tala med Anders Nygren⁷ – i tidsepoken.

I Västerlandets förändring möter vi en sekulariseringsprocess. Det som är uppenbarelsens kärna bleknar bort i det allmänna medvetandet, det som aposteln S:t Johannes beskriver så: ”Kärleken består inte i det att vi har älskat Gud, utan att i att han har älskat oss och sänt sin Son till försoning för våra synder.”(1 Joh. 4:10) När medvetandet om denna verklighet klingar av i det allmänna medvetandet, tappar Kyrkan mark för sin uppgift som normsättare och normsändare. Alternativen blir allt starkare och alltmer anspråksfulla. Det handlar ingalunda bara om ”åsikter”, det handlar om kollektiva livshållningar, som ställer totala, alltomfattande krav på den enskilde och på varje mänsklig gemenskap. Det blir akut tydligt i diktatoriska samhällen som Tredje riket, men i princip har samhällsandan alltomfattande anspråk också i pluralistiska epoker. Kyrkan blir en avvikare från att ha varit en normsättare, och inte bara det, samhällsandan tränger in i henne själv med anspråk på att prägla hennes liv, former och ordningar för att ta dem i sin tjänst. Ofta uppstår en spänning i förhållande till staten, där mönstret blir särskilt tydligt. Vi skall i det följande se hur Kyrkan hanterat denna situation, när den sökt bevara sin identitet och värja sig mot samhällsandans anspråk. Vi skall också se hur man även mitt i sekulariseringsprocessen sökt hävda anspråket på att vara normsättare och normsändare.

Det är alltså flera uppgifter som söker sin lösning i de dokument vi här skall möta. Först och främst handlar det om att hävda den kristna trons integritet och kyrkans identitet. Därför avvisas också för-

---

3 A.a. st. 98.

4 A.a. st. 101. Jfr. Bengt Hägglund: *De providentia, Zur Gotteslehre im frühen Luthertum*, Zeitschrift für Theologie und Kirche 1986/3.

5 Se Bengt Hägglund: *Teologins historia*, Lund 1966, s. 110 ff.

6 Jfr Pierre Bourdieu: *Texter om de intellektuella*, Stockholm Stehag 1992, s. 41-52.

7 Anders Nygren: *Atomism eller sammanhang i historiesynen – något om det självklaras roll i historien*; i: Anders Nygren: *Filosofi och Motivforskning*, Lund 1940.

vanskningar. När man hävdar trons integritet och kyrkans identitet söker man också att bevara eller skapa en kyrklig frizon inom samhällsandan och staten.

Bakom denna strävan finns ett medvetande om Kyrkans väsen och uppgift, som blev allt starkare under 1900-talet. Detta var ju *Das Jahrhundert der Kirche*⁸ - Kyrkans århundrade. En höjdpunkt fick detta nya kyrkotänkande genom den stora ekumeniska konferensen i Edinburgh 1937.⁹ I det följande kommer vi att försöka tillgodogöra oss de framstegen genom att göra en distinktion mellan kyrkan som ur teologisk storhet (Kyrkan) och kyrkan som en sociologisk enhet (kyrkan).

Kyrkan kan dock inte stanna vid att få rätt att vara en avvikare i ett mer eller mindre enhetligt samhälle. Hon har också ett profetiskt budskap till samhället. Hon vill vara en normsändare, ja, än mer – en normsättare. Det draget blir tydligare, ju starkare den kyrkliga identiteten träder fram. Jesus säger till sin Kyrka i alla tider: ”Gå därför ut och gör alla folk till lärjungar...”(Matt. 28:19) Den som säger detta är den som också har sagt: ”Åt mig har getts all makt i himmel och på jord.”(Matt. 28:18)

Barmen 1934

Först något om den idéhistoriska bakgrunden till de spänningar, som ledde fram till Barmen 1934. Det finns flera rottrådar att följa, men vi skall först stanna vid den, som har sitt upphov i reformationen och motreformationen. Det medeltida samhället utgick från uppenbarelsen i Kristus som den mänskliga gemenskapens grund. Innebörden i denna uppenbarelse var en viktig aspekt i de inbördeskrig som följde i England, Frankrike, Sverige-Finland och framförallt i det Heliga romerska riket av tysk nation, den förbundsstat som blev Europas supermakt under Habsburgs ledning. Dessa inbördeskrig var en mental och idéhistorisk katastrof. Den uppenbarelse, som varit den mänskliga gemenskapens grund, blev så omstridd att den till och med kunde ge upphov till kollektiva massmord som Bartolomeinatten.¹⁰

När gemenskapens grund istället blivit en sprängande kraft, var skulle man då börja? Man började med *människan* själv och med den egenskap hos henne, som man kallade förnuftet, *ratio*. Men med förnuft avsåg man inte längre detsamma som i det klassiska tänkandet. Där var förnuftet den intuitiva insikten i tillvarons grundläggande och förblivande mönster. Platon och Aristoteles hade kallat det *nous* av *noiein* – att se. Det rörde sig om människans förmåga att varsebli det evidenta. Men nu blev förnuftet istället en förmåga att analysera och kalkylera sinnesintrycken. Ur detta växte drömmen om det helt rationella samhället fram, utopin. Mer konkret tog den gestalt i den rätlinjiga barockstaden – t.ex. Kalmar Kvarnholmen och Kristianstad – och i barockens trädgårdskonst, där naturen stod i givakt. I förnuftet såg man det för alla människor gemensamma, som skulle kunna ligga som en grund för samhällsbygget. Därmed ligger vägen öppen för ideologierna, ”dessa människoandens proteser” (Tage Lindbom). Där ideologierna kommer till makten, där skall inte bara naturen stå i givakt utan också hela tillvaron. Det var detta, som 1700-talets upplysta monarker såg som idealet, liksom skräckväldets ingenjörer.

Det finns emellertid en annan linje att följa. Det är 1700-talets upptäckt av känslan. Martin Lamm har beskrivit detta skeende i sitt stora verk *Upplysningstidens romantik*. Känslan blev sin egen sanning,

---

8 Titeln på Otto Dibelius mest kända ver (1926).

9 Anders Nygren: Kristus och hans kyrka, Lund 1955, s. 7 f.

10 På initiativ av Katarina av Medici mördades mer än 3000 reformerta fransmän i Paris under och efter 24 augusti 1572.

och i den efterföljande romantiken kunde man som Geijer säga: ”Religion är sanning för känslan.”¹¹ Schleiermacher beskrev trosgrunden som en ”beroendekänsla” - Abhängigkeitsgefühl.¹² Som ett systemkonpar kommer rationalismen och sentimentaliteten att hand i hand bana väg för det som skulle bli moderniteten.

En tredje faktor var myten om samhällsfördraget. Man tänkte sig att mänsklig gemenskap uppstår genom fria individers fria sammanslutning eller *association*. De fria individerna är suveräna, d.v.s. de är sin egen lag, men när de sammansluter sig överlämnar de sin makt över sig själva till gemenskapen/associationen. Så tänkte man sig att stater uppstått. I en variant av myten om samhällsfördraget överlämnar de fria individerna sin suveränitet till en härskare, som sedan kan lämna den vidare som ett arv till sina ättlingar. Han är alltså inte en monark av Guds nåde, utan han utövar folkets totala makt i dess ställe. Denna suveränitetsideologi¹³ gav Sverige-Finland enväldet under en kort period. Den inleddes med stor dramatik. Vid Karl XII:s kröning uteslöts kröningsleden, som tidigare fungerat som en konstitution och angett gränserna för konungens befogenheter.

En fjärde faktor är föreställningen om de mänskliga rättigheterna. De beskrivs som något som tillkommer alla människor, före och utan staters och regeringars beslut. De tänks tillhöra människan som sådan, utan uppenbarelse eller gudomlig inspiration. En sådan mänsklig rättighet är äganderätten. De mänskliga rättigheterna är alltså helt inomvärldsliga och immanenta. De kan hävdas och försvaras även av ateister. Samtidigt kan de erkännas och hävdas av kristna företrädare, som i dem ser spår av Guds vilja. Staterna kan ansluta sig till dem, men de kan inte förändra dem. Därmed är de begränsande för folksuveräniteten. Totalitära ideologier som marxism och nazism erkänner inte de mänskliga rättigheterna. Såväl den amerikanska som den franska revolutionens män anslöt sig till de mänskliga rättigheterna och uttryckte dem i sina författningar. Det hindrade dock inte skräckväldet från att utvecklas till en terroristisk, totalitär diktatur. I FN:s förklaring om de mänskliga rättigheterna har dessa fått ett välkänt uttryck, liksom i EU-rätten, där de står över nationell lagstiftning. I stater, som står under EU-rätten, gäller alltså inte att ”all offentlig makt utgår från folket”. Över parlamentets beslut står Europa-rätten, som uttolkas av Europa-domstolen.

Föreställningarna om det intakta förnuftet, känslans sanningsvärde, samhällsfördraget och de mänskliga rättigheterna vilar alla på en skör grund: *föreställningen om människans godhet*. Endast den goda människan kan ha ett intakt förnuft, en sund känsla, en egen gemenskapsbyggande förmåga och en oförvillad bild av vad som är rätt. Föreställningen om människans godhet är därmed grundbulten i hela det moderna samhällslivet. Här tillkommer en ytterligare, förstärkande aspekt. Det är föreställningen om utvecklingen. Som Georg Henrik von Wright påpekat¹⁴ förutsätter denna föreställning en insikt om ett mål, annars kan man inte bedöma om förändringen rör sig framåt eller bakåt. Detta problem bortser man oftast ifrån. Istället utgår man från att människan inte bara är god i sig, hon blir dessutom hela tiden bättre – klokare, mer högtstående i alla avseenden. Detta kan gälla hela mänskligheten, det kan också gälla avgränsade grupper, samhällen, klasser eller raser.

Föreställningen om samhällsfördraget finns med i den moderna demokratins grund. Rationaliteten och sentimentaliteten som sanningskriterier tillhör modernitetens bärande element, liksom de mänskliga rättigheterna och tanken på utvecklingen. Allt bygger på föreställningen om människans godhet, ibland i så tydlig form att människan framstår som sin egen frälsare, sitt eget högsta värde – kort sagt: sin gud. Var och en av de här nämnda aspekterna och alla tillsammans innebär – uttalat eller outtalat – ett underkännande av uppenbarelsens relevans, i synnerhet som grund för det gemensamma livet.

---

11 I skriften Om sann och falsk upplysning med afseende på religionen (1811). NTU 1, 1076.

12 Bengt Hägglund: Teologins historia, Lund 1966, s. 332.

13 Se Svante Nordin: Filosofins historia, Lund 1995, s. 303 ff.

14 Se Georg Henrik von Wright: Myten om framsteget, Falun 1994.

Det finns en femte faktor, som avviker från tanken på människans godhet, men som är grundläggande för allt politiskt handlande i Tredje riket. Det är upplevelsen av tillvaron som en total antagonism. Idéhistoriskt sett är det Hegels teori om tillvarons motsatsspel, som är en väsentlig del av denna upplevelse. Darwin har bidragit till att skärpa den genom sin teori om utveckling genom raskamp. Hans stora insats – ur idéhistoriens synpunkt – är att han utplånade gränsen mellan människa och djur¹⁵ och därmed upphävde moralen. Följden blev att moralen ersattes av solidariteten med den egna arten och rasen i tillvarons kamp för överlevnad. I det nazistiska sammanhanget kom ”äran” - förstådd som den totala lojaliteten mot den egna rasen – att bli rättskänslans kärna.¹⁶ En på sin tid enormt populär förmedlare av det evolutionistiska schemat var Herbert Spencer. Han var själv liberal, men genom att han överförde evolutionismens antagonistiska verklighetssyn på det mänskliga samhället, kom han att kraftigt påverka nazismen.¹⁷ Det var Spencer som formulerade regeln ”the survival of the fittest”.¹⁸ Hitler trodde sig omsätta principen i politisk handling. Darwins och Spencers teorier populariserades av Ernst Haeckel. Hans verk *Welträtsel* fick en oerhörd spridning.

Därmed har vi fått några av förutsättningarna för 1900-talets kyrkokamp och Barmen 1934.

Förklaring och bekännelse

Det första dokument i 1900-talets kyrkokamp, som vi skall stanna inför, är *die Barmer Erklärung* från 1934, i det följande endast kallat Barmendeklarationen¹⁹. Detta dokument tillkom under den evangeliska kyrkans kamp med den då nyetablerade nationalsocialistiska diktaturen. Hitlers seger i valen 1933 följdes av kyrkoval samma sommar. I dessa val tog de nazistiskt påverkade *Deutsche Christen* makten i de flesta av de 28 landsdelskyrkorna. Dessa landsdelskyrkor eller *Landeskirchen* går tillbaka på statskyrkorna i de gamla furstendömena, som ingick i det Heliga romerska riket av tysk nation. Där *Deutsche Christen* tog makten, införde de Führerprincipen, som gjorde biskopen till kyrkodiktator. Anders Nygren beskriver Führerprincipen på följande sätt: ”... en kraftig vilja tar ledningen och bestämmer både mål och vägar, så att de övriga sedan endast behöva förtroendefullt följa ledningen”.²⁰ Det behövdes alltså inga förhandlingar, inga verkliga majoritetsbeslut för att införa arierparagrafen också i dessa kyrkor; denna paragraf var hämtad från den statliga lagstiftningen och innebar att judar inte kunde ha statlig tjänst. Samma princip infördes nu i formellt fria evangeliska kyrkor, ofta med motiveringen att det skedde av hänsyn till folkets moraliska medvetande. Detta – d.v.s. antisemitismen – blev alltså en viktigare uppenbarelseskälla än uppenbarelsen i Jesus Kristus. Man kunde också motivera saken med att man inte ville stöta bort människor från den kristna tron genom att tillåta kristna av judisk börd att ha kyrklig tjänst.

Det var emellertid inte överallt *Deutsche Christen* lyckades ta makten. I Hannover, Bayern och Württemberg förblev kyrkorna ”intakta”²¹, vilket naturligtvis krävde många kompromisser. I de andra kyrkorna bildades bekännelsestroga sammanslutningar av olika slag och omfattning. Representanter från dessa och från de intakta kyrkorna samlades 29-31/5 1934 till en stor bekännelsesynod i Barmen. Det viktigaste resultatet av Barmen blev den *Erklärung*, som sedan blev vägledande i kyrkokampen

---

15 Svante Nordin, muntligt. Se även Svante Nordin: *Filosoferna*, Stockholm 2016, s. 613 ff.

16 Ingvar Hector: *Ära och kärlek*; manuskript, LUB Handskriftsavn.

17 Svante Nordin a.a. s. 479. Gunnar Aspelin: *Tankens vägar II*, Uppsala 1958, s. 269 ff.

18 Poul Lübcke (utg.): *Filosoflexikonet*, Uppsala 2003, s. 515 f.

19 Faksimil från Gedänkstätte Deutscher Widerstand, Berlin.

20 Anders Nygren: *Den tyska kyrkostriden*, Malmö 1934, s. 18.

21 Leonore Siegele-Wenschkewitz: *Die Evangelisch-theologische Fakultät Tübingen in den Anfangsjahren des Dritten Reichs*, *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 4/1978, s. 37.

ända fram till Adolf Hitlers fall 1945. Dokumentet har karaktär av bekännelse, d.v.s. ett förpliktande trosdokument med kyrkorättslig verkan, utan att ordet bekännelse nämns. Deklarationen är till sin form en utläggning av Guds ord i en bestämd situation, men det är så formulerat att det är relevant i flera konflikter mellan kyrkan å ena sidan och staten/tidsandan å andra. Liksom andra bekännelse-dokument innehåller det både ett ja och ett nej, både en bekännelse till den kristna vägen och ett avståndstagande från andra vägar. Dokumentet är koncist, kort, klart och sammanhängande. Det rymmer varken diskussion eller problematiseringar.

Barmendeklarationens starka egenskaper gjorde att det blev mottaget i vida kretsar. I *Evangelische Kirchengesangbuch* ingår det tillsammans med andra grundläggande kyrkliga texter.

Mannen bakom denna text är Karl Barth.

Den levande Herren Jesus Kristus

Utgångspunkten för Barmendeklarationen är storslagen och träffar rakt in i spänningen mellan Kristi Kyrka och tidsandan. Dokumentet börjar nämligen med Jesu Kristi egna ord: ”Jag är vägen, sanningen och livet. Ingen kommer till Fadern utom genom mig.”(Joh. 14:6)²² I dessa ord blir det tydligt, hur stort avståndet är mellan kristen bekännelse och det dunkla talet om ”Gud” hos nazisterna. Det kunde inte dölja den totalitära statens anspråk. Anders Nygren såg detta redan 1934: ”... på grund av detta sitt totalitetsanspråk kan staten icke tåla något annat självständigt värde vid sidan av sig”.²³ Det ligger en oerhörd dramatik i valet av det andra Jesus-ordet till Barmendeklarationen inledning: ”Sannerligen, jag säger er, den som inte går in i fällan genom grinden utan klättrar in på ett annat ställe, han är en tjuv och en rövare...Tjuven kommer bara för att stjäla, slakta och döda. Jag har kommit för att de skall ha liv, och liv i överflöd.” (Joh. 10:1,9)

Med utgångspunkt från dessa ord fortsätter deklARATIONEN: ”Jesus Kristus, så som han är omvitnad i den Heliga Skrift, är Guds sanna Ord.”²⁴ Gud uppenbarar sig i Kristus. Han är sanningen om Gud, ja, Gud själv. Sådan Kristus är, sådan är Gud. Detta innebär både en förhoppning och ett ansvar: ”Detta Ord skall vi lyssna till, det skall vi förtrösta på i liv och död, och det skall vi lyda.”

Som all klassisk kristen bekännelse, så innehåller också Barmendeklarationen både ett ja och ett nej. Den säger ja till uppenbarelsen i Kristus genom Guds Ord, och dess nej är direkt riktat mot Adolf Hitler, nazismen och Deutsche Christen: ”Vi förkastar den falska läran, att Kyrkan som källa för sin förkunnelse kan och måste – vid sidan om detta Guds Ord – också hålla andra skeenden och makter, gestalter och sanningar som Guds uppenbarelse.”²⁵ Saken kan belysas med en diskussion mellan exegeten Gerhard Kittel och filosofen Martin Buber. Kittel hade 13/6 1933 till Buber sänt sin bok *Die Judenfrage*²⁶, där han förespråkade en ”lösning” som innebar att judarna i Tyskland skulle leva som främlingar, utan medborgarskap, endast med ett slags uppehållstillstånd. Bakom denna idé låg hos Kittel en ambition att söka åstadkomma en utjämning mellan de folkligt nationella idealen – d.v.s. nazismen – och den kristna etikens krav²⁷. Men det fanns också hos Kittel en uttalad övertygelse att se det historiska skeendet – också nazismens seger – som en Guds gärning. När Buber fick möjlighet

---

22 Faksimil (se n. 11) s. 2.

23 Nygren a.a. s. 30.

24 Faksimil s. 2.

25 Faksimil s. 2.

26 Leonore Siegele-Wenschkewitz a.a. s. 63.

27 A.a. s. 58.

att svara på Kittels skrift tog han fasta på detta: "Historien är inte Guds trontal. Den är hans samtal med mänskligheten."²⁸ I det som Gud gör och tillåter, ställer han oss människor inför frågor, prov, uppgifter och utmaningar. Därför kan en historisk utveckling som den våren 1933 inte uppfattas som ett Guds ingripande men väl som ett prov, en fråga och en utmaning. Det var just denna frågeställning som gjorde att deklARATIONEN som en irrlära – alltså en vilseledning - såg uppfattningen att Kyrkan vid sidan om uppenbarelsen i Kristus skulle ha andra källor för sin kunskap om Guds vilja, t.ex. "andra skeenden och makter, gestalter och sanningar". Den enkla livsfilosofi, som säger att man måste följa med sin tid, kan äga sin riktighet när det gäller valet av bil eller glasögon, men på den kristna förkunnelsens och vägledningens område leder den ut i ett väglöst mörker.

Vad var det då, som 1934 kunde uppfattas som en uppenbarelse eller normsändare vid sidan om den levande Herren Jesus Kristus - "andra skeenden och makter, gestalter och sanningar"? Den stora utmaningen i det dåtida tänkandet sammanfattades i ett svåröversättligt ord – *Volkstum*. Detta ord innefattar allt som utgör en folkgemenskap: gemensam historia, erfarenheter, känsla, smärta, värderingar, mentalitet – just nu. Det handlar nämligen om det som upplevs i detta nu, och i den meningen kan *Volkstum* likaväl beskrivas som "tiden" och då som "den nya tiden" - man upplevde situationen som något radikalt nytt, ett nytt skede. Till *Volkstum* hör också själva etniciteten, det biologiska och genetiska sammanhanget: rasen. Detta senare hade fått en vetenskaplig klang genom Darwin, som tänkte sig den mänskliga evolutionen just som rasernas utveckling. I föreställningen om *Volkstum* finns en kombination av känsla och rationalism, av vetenskapligt anspråk och sentimentalitet, och båda framträder med sanningsanspråk. Anders Nygren ger ett exempel på hur en tidsenlig förkunnelse kunde låta: "En av de vanligaste predikotexterna i det nya Tyskland utgöres av Jesu ord: 'I min Faders hus äro många boningar.' Utläggningen, som anknytes härtill, plägar gestalta sig ungefär så: 'I kristendomens stora hus finns också en särskild boning för tyskarna.' Det är den *tyska* kristendomen, som nu framförallt intresserar."²⁹ Därmed blev rasen och folket huvudsaken. Detta *Volkstum* framträdde för de flesta i gestalt av nazismen. Att ifrågasätta det berättigade och sanna i *Volkstum* var ett alternativ, som endast få kunde tänka sig. Till dem hörde Rudolf Bultmann. Redan 1933 skrev han: "Varje stat och varje folkgemenskap innehåller möjligheter och uppgifter att befrämja godhet och skönhet, men också frestelser att tjäna ondskan och tarvligheten."³⁰

Den andra punkten är en bekännelse till Jesus som Herren här och nu. Den är därför ett avvisande av statens och tidsandans totalitära anspråk. Utgångspunkt är 1 Kor. 1:30: "Genom Gud finns ni i Kristus Jesus, som har blivit vår vishet från Gud, vår rättfärdighet, vår helighet och vår förlossning." Av detta drar Barmendeklarationen följande slutsats: "Jesus Kristus är Guds Ord till oss om förlåtelse för alla synder. Med lika stort allvar är han Guds stora anspråk på hela vårt liv. Genom honom upplever vi den glädjrika befrielsen från alla gudlösa bindningar i denna värld. Vi blir lösta till att fritt och tacksamt tjäna Guds skapelse."³¹ Det totalitära samhället är totalt. Det vill reglera och omforma människors hela tillvaro, in i det mest privata. Här skiljer sig de demokratiska samhällena från de diktatoriska genom valet av medel snarare än genom olikhet vad gäller målet. Mot statens totala anspråk på människan ställer Barmendeklarationen Guds anspråk, och detta innebär en befrielse, nämligen från "alla gudlösa bindningar". Skarpare kan inte kritiken mot Tredje riket uttryckas. Det totala samhället är underkänt och avslöjat som en gudlös vilsegång. Men genom tron på Jesus Kristus och Guds anspråk blir människan fri att tjäna hela Guds skapelse, långt utöver den egna etnicitetens gränser. Med erkännandet av Guds stora anspråk på hela livet förkastas också att det skulle finnas livsområden, där vi inte står under Kristi herravälde utan under andra herrar. Det skulle i så fall vara områden,

---

28 A.a. s. 65. Se även: Karl Ludwig Schmidt: Kirche, Volk, Staat, Judentum – Zweigespräch mit Martin Buber, Theologische Blätter 12, 1933, s. 257-274.

29 Nygren a.a. s. 49.

30 Leonore Siegele-Wenschkewitz a.a. s. 64.

31 Faksimil s. 2.

där vi inte skulle behöva rättfärdiggörelse och helgelse genom honom. Detta är en uppgörelse med det medlöperi, som dolde sig under en defekt tvåregementslära. Denna innebär ju egentligen att Jesus Kristus är konung både i allmaktens och nådens riken.³² Läran blir defekt om man utlägger den så att Jesus är Herre i det andliga medan stat, samtid och regelverk regerar i det yttre och världsliga.

Förkunnelsen och ordningarna

Den tredje punkten gäller kyrkans ordning och utgår från Ef. 4:15-16: "...låt oss i kärlek hålla fast vid sanningen och växa i alla avseenden, så att vi förenas i honom som är huvudet, Kristus..." Redan här finns bekännelsen till att Jesus är Herren, när han beskrivs som huvudet för kyrkokroppen och därmed den som styr och håller samman. Aposteln fortsätter: "Han låter hela kroppen fogas samman och hålla ihop genom att alla lederna hjälper och stöder, just med den kraft han ger åt varje särskild del. Då växer hela kroppen till och byggs upp i kärlek." Av dessa ord drar Barmendeklarationen slutsatsen är att Kyrkan är Kristi egendom. Hon lever endast av hans tröst och ledning, i väntan på hans återkomst. Detta vittnesbörd skall hon i tro och lydnad bära fram inför syndens värld, både i sin förkunnelse och sina ordningar. Båda aspekterna är lika viktiga. Kyrkans ordningar – och dit hör liturgi och ämbete – är en del av hennes vittnesbörd. Det skall bäras fram inför syndens värld, och därmed är det sagt, att det skall bäras fram inför en värld och en tid, som förkastar Jesus som Herren. Vittnesbördet bärs fram av den Kyrka som gått ut från denna värld av motstånd mot Kristus. Kyrkan är nämligen "en gemenskap av benådade syndare, där Jesus Kristus själv är närvarande och verkar genom Anden i Ordet och sakramenten"³³. Denna bestämning av Kyrkan överskrider alla rasgränser, och rasen var den grundläggande föreställningen i nazismen. Kravet från Deutsche Christen var däremot att kyrkolivet skulle vara *artgemäss*³⁴, d.v.s. anpassat till *Volkstum*. I detta ingick antisemitismen, och därmed var införandet av arierparagrafen en oundviklig följd.

Valet av biblisk grund på denna punkt understryker kyrkolivets karaktär av organism, under ständig ledning av den levande Herren och med alla delar ömsesidigt beroende av varandra. Detta är den direkta motsatsen till Führerprincipen, som innebär allas underkastelse under en endas vilja, nämligen ledarens. Men det finns också en annan aspekt. Detta var en tid av teknikens kult. Teknik stod för det effektiva, moderna, framtidsöppna. Funktionalismen hade gjort bostaden till en lokal för människomaskinen, där varje mänsklig funktion hade sitt eget utrymme. Det är inte en slump att nazisterna för sitt samhällsprojekt valde en term från elektricitetsläran – likriktning, *Gleichschaltung*. Detta begrepp syftar på omformning av växelström till likström genom en transformator. Det ligger i sakens natur, att efter likriktningen finns det inte längre någon växelström. Det långsamt växande organiska livet med dess egna inneboende lagar tedde sig omodernt och ineffektivt för den nazistiska omvälvningens stödtrupper i de evangeliska landsdelskyrkorna. Det är också detta Barmendeklarationen fördömer, när man som en falsk lära avvisar att kyrkan skulle förändra sitt budskap och sina ordningar efter samtida politiska och ideologiska föreställningar. Därmed är konflikten med det nazistiska samhället total, men denna konflikt utspelar sig på kyrkolivets egen mark. Det är där – och endast där – som Barmen gör anspråk på att kyrkan skall få leva ut sin identitet. Detta var för de nazistiska ledarna lika orimligt, som om en ellinje skulle fortsätta med växelström medan alla andra linjer i nätet hade likström. Barmendeklarationene gör här anspråk på att Kyrkan skall få utrymme att leva utan att påverkas av samhällsanda och tidsanda. Detta var uteslutet enligt det nazistiska partiprogrammets pa-

---

32 Se Regin Prenter: L'interpretation de la doctrine des deux règnes; i: Regin Prenter: Theologie und Gottesdienst, Århus 1977, s. 263-274.

33 Faksimil s. 3.

34 Nygren a.a. s. 49, 58.

ragraf 24, där det visserligen heter att partiet bejakar en ”positiv kristendom” men begränsar detta till att gälla de trosbekännelser, som inte är anstötliga för den germanska rasen och dess moralkänsla.³⁵

Det är just när det gäller ordningarna som bekännelsekampen har kommit att bli som tydligast, egentligen ända sedan 1700-talets neologi. Denna var en väsentlig om än avklingande kraft ännu när Preussens evangelisk-lutherska och reformerta församlingar slogs samman genom ett kungligt kabinetsbeslut 1817.³⁶ Det var oundvikligt att unionen kom att marginalisera bekännelseetroheten. En indifferent hållning till konfessionerna innebär i sin tur en oklarhet i synen på uppenbarelsen. Vissheten om bekännelsens sanning ersätts med övertygelsen om människans godhet och omdöme, och är människan god, så är hennes förnuft intakt och hennes känsla ger säker vägledning. Även om linjerna inte är alldeles klara, sker här en förskjutning, som är lätt att belägga i de kyrkliga ordningarna, t.ex. liturgierna. Här blir det tydligt hur samtiden tränger in i kyrkolivet.

Ideologiskt sett innebar 1933 att demokratin och rättsstaten avlöstes av Führerprincipen, där ledaren har obegränsade fullmakter och totalt anspråk på individen. Detta tänkande påverkade även de evangeliska landsdelskyrkorna, där biskopen nu kom att uppfattas som en *Landeskirchenführer*. Sin tydligaste utgestaltung fick detta ideal i riks-biskopen Ludwig Müller.³⁷ Det nya biskopsidealet ger bakgrunden till de evangeliska tyska biskoparnas gemensamma beslut 11 juli 1933 att slå samman Tysklands evangeliska kyrkor till en enda, oavsett bekännelse.³⁸ 1817 års union hade kommit till i efterklangerna av den upplysta despotins tidsålder. 1933 års union kom till under trycket av ett långt mer brutalt *Volkstum*.

Ledarskap och tjänande

I den fjärde punkten ges en kommentar till det nya sättet att leda kyrkolivet. Denna bedömning bygger på Kristi ord i Matt. 20:25-26: ”Ni vet att härskarna är herrar över sina folk och att furstarna har makten över folken. Men så är det inte hos er. Den som vill vara stor bland er skall vara de andras tjänare...” Detta var ett ord, som träffade Ludwig Müller. Han hade med statens hjälp tvingat sig in i uppgiften som riks-biskop. Kyrkovalen 23 juli 1933 gav sedan hans parti, *Deutsche Christen*, två tredjedelar av rösterna med hjälp av fullständigt likriktade massmedier.³⁹ Därefter följde ett våldsregemente med hot, avsättningar, förbud och upplösningar av representativa beslutande ledningsgrupper. Kristi ord träffar också den statskommissarie, som Hitler insatt redan 24/6 1933 i den preussiska unierade landsdelskyrkan, kulturminister Rust, som inledde med att ställa kyrkolivet under polisuppsikt, entledigade en rad kyrkomän, däribland Otto Dibelius, och förbjöd alla prästerliga sammankomster.⁴⁰

Av Kristi ord om det tjänande ledarskapet dras slutsatsen att Kyrkans ämbete inte kan utgöra en maktbas. I ämbetet utövas istället det uppdrag, som är givet åt hela Kristi kropp, åt hela Kyrkan. Ur denna synpunkt var det ett övergrepp, när biskoparna undertecknade beslutet 11 juli 1933, det som gjorde alla Tysklands evangeliska kyrkor till en enda, oavsett bekännelse. Deklarationen förkastar föreställningen att det i Kyrkan skulle finnas ett annat sätt att leda än det tjänande ledarskapet. Där-

---

35 Siegele-Wenschkewitz a.a. s. 74.

36 H. Mühlaupt: Union, EKL 3, 1549-1554.

37 Nygren a.a. s. 37 ff.

38 Hermann Sasse: Die deutsche Union von 1933; i: Herrmann Sasse: In statu confessionis, Düsseldorf 1975, s. 265-272.

39 Nygren a.a. s. 36 f., 42 ff.

40 A.a. s. 37 f.

med är *Landeskirchenführern* underkänd, liksom riks-biskopen i Ludwig Müllers gestalt. Det finns inte i Kristi Kyrka och får inte finnas ”särskilda med maktbefogenheter utrustade ledare”⁴¹.

De fyra första punkterna berör de konflikter, som uppstår, när tidsanda och samhällsanda tränger in i kyrkolivet och söker likrikta det.

Kyrkan och kejsaren

Den femte punkten berör staten och utgår från 1 Petri brev 2:17: ”Hedra alla, älska era bröder, frukta Gud och ära kejsaren.” Aposteln använder samma ord för relationen till ”alla” och till kejsaren - τιτωω – med innebörden värdera, men också hedra och hylla, jfr τιμη – värde, pris, rang. Grundbetydelsen är alltså att ge någon den heder som honom tillkommer och som motsvarar hans verkliga värde eller rang. Relationen till trosbröderna är en annan – älska – och till Gud är den att ”frukta”. Denna åtskillnad i relationerna avspeglas också i dokumentets utläggning av det apostoliska ordet. Staten – som motsvarar kejsaren – bejakas som en Guds ordning i den i synd fallna världen. Staten kan utöva våld för att skydda rätt och ordning, ”i enlighet med mänsklig insikt och förmåga”.⁴² Detta innebär att staten enligt Barmendeklarationen står oavhängig i förhållande till uppenbarelsen. Om mänsklig insikt och förmåga väljer diktaturens väg – som Thomas Hobbes en gång gjorde med sin *Leviatan* – så må det vara. Väljer mänsklig insikt demokratin, så har det samma giltighet. Någon anslutning till naturrätt finns inte i deklARATIONEN. Därmed tycks det som om Kyrkan har gett upp sitt uppdrag som normsändare och normsättare i det sekulariserade samhälle, där uppenbarelsens verklighet klingat av. Men det finns i dokumentet en bejakelse av Kyrkans profetiska uppdrag gentemot staten: ”Hon påminner om Guds rike, Guds bud och rättfärdighet. Därmed påminner hon både de styrande och de styrda om deras ansvar. Själv förtröstar hon och litar på det kraftens Ord, genom vilket Gud bär allt.”⁴³ De avslutande orden beskriver Gud som Allhärskaren, *Pantokrator*. Därigenom underkänns statens totala anspråk, och kyrkans oavhängighet gentemot staten understryks.

Liksom de tidigare punkterna innehåller också denna ett ja och ett nej. Den fördömer vad som inträffar, när staten går utöver sina begränsade uppgifter och vill vara den enda och uteslutande normen för mänskligt liv. Då uppträder staten i själva verket som om den vore kyrka. I stället för att skydda rätt och ordning gör den anspråk på att vara den enda och fullständiga normsändaren.

Det andra fördömandet gäller vad som sker, när kyrkan går utöver sin kallelse och av staten tar emot uppdrag och ställning, som gör henne till ett statligt organ. Detta är en kyrklig självkritik, som inte bara träffar den gamla statskyrkligheten utan också den nya, där partiet och rörelsen styr kyrkolivet. Därmed blir kyrkans män tjänare åt samhällsandan istället för att tjäna Guds Ord.

Fri och bunden

Den sjätte och sista punkten utgår från två skriftställen, Matt. 28:20 och 2 Tim. 2:9: ”Och jag är med er alla dagar till tidens slut... Guds Ord har inte fångslats.” Som den levande och närvarande Herrens tjänare är Kyrkan både fri och bunden. Hon är fri i förhållande till de makter, som kan fångsla Guds

---

41 Faksimil s. 3.

42 Faksimil s. 3.

43 Ibid.

barn. Det räcker i sammanhanget att påminna om hotet från statskommissarien⁴⁴ Krummachers (Westfalen) att behandla varje prästerlig sammankomst som en ”statsfientlig handling”.⁴⁵

I förhållande till Guds Ord är Kyrkan däremot inte fri utan bunden. I Kristi ställe och som tjänare åt hans Ord och verk skall hon genom förkunnelse och sakrament bära ut Guds fria nåd till allt folk. Därmed förkastas också att Kyrkan skulle kunna ställa Kristi Ord och verk i tjänst hos ”självalda önsknings, ändamål och syften”⁴⁶. Formuleringen är allmänt hållen men träffar den nazistiska raspolitiken och hela dess samhällsordning. Kyrkans uppgift har bestämda gränser. Hon skall inte skapa ett nytt samhälle, men hon är bunden till att bära ut Guds fria nåd genom Ordet och sakramenten och det utan begränsning av t.ex. klass eller ras.

Barmendeklarationen slutar med orden: ”*Verbum Dei manet in aeternum* – Guds Ord förblir i evighet.”⁴⁷

Giltighet och verkan

Även om inte dokumentet utges för att vara en bekännelse, så har den en kyrklig bekännelses form och anspråk. Den bekänner sig till en grundhållning såsom den rätta kristna, och den förkastar andra hållningar och föreställningar som okristna och villfarande. En bekännelse är något mer än ett uttalande, en *Erklärung*. En bekännelse är ett kyrkorättsligt dokument, som avgör vad som hör till Kyrkan och vad som inte gör det. Därmed fungerar bekännelsen kyrkorättsligt för att avgöra vem som kan bli präst och vem som inte kan bli det, liksom den ger grunden för vad som är rätt förkunnelse och livsföring och vad som inte är det. För att bekännelsen skall fungera kyrkorättsligt måste den hela tiden hävdas. För att kunna hävdas måste den åtnjuta en inre auktoritet. Kyrkorättens grund finns i Apg. 15 – apostlamötet i Jerusalem. Det är tre faktorer som där är avgörande. 1. Fullmakten – det är Kristi befullmäktigade apostlar som fattar beslutet. 2. Enhälligheten – under Andens ledning kommer alla fram till samma slutsats. Det är det stora samförståndet – *magnus consensus*. 3. Receptionen – församlingarna tog emot beslutet med glädje och kände igen sin tro i det. Ju mer man närmar sig denna kyrkorättens grund, dess större tyngd får ett beslut. Ju mer man avlägsnar sig från denna grund, dess svagare auktoritet får beslutet. Hur ter sig deklarationen i ljuset av Apg. 15?

Deltagarna i Barmen-synoden var inga apostlar och flertalet var inte biskopar i någon mening, inte heller var prästerna i majoritet. Men de var företrädare för kyrkor, församlingar och grupper, som inte hade låtit sig likriktas. De hade alla betalat ett pris för detta. De formulerade ingen bekännelse eller bekännelseskrift, men de var bekännare. Däri låg deras fullmakt. Också kravet på *magnus consensus* uppfylldes; i själva verket avgjordes frågan om Barmen-textens antagande redan under den första halvtimmen av synoden.⁴⁸ Deltagarna mötte överväldigande positiv reaktion från sina uppdragsgivare, när de återvände hem, och Barmen-förklaringen infördes efter kriget i *Evangelische Kirchengesangbuch*. Vi kan alltså se att texten också fick reception. Den har en karismatisk auktoritet, som ligger i linje med den unga Kyrkans syn på koncilierna.⁴⁹ Därmed är Barmen relevant också i Norden i det tredje årtusendet. Fastän Barmendeklarationen behandlar den situation som uppstått i de evangeliska kyrkorna i Tyskland efter Hitlers maktövertagande, har den ett budskap in i varje tid, där spänningsförhållandet mellan kyrkoliv och samhällsanda blir akut.

---

44 Den av staten tillsatte kyrkoledaren.

45 Nygren a.a. s. 39 f.

46 Faksimil s. 3.

47 Ibid.

48 Georg Merz: Barmer Theologische Erklärung 1934, EKL 1, 312.

49 Georges Florovskys: The Authority of the Ancient Councils And the Tradition of the Fathers; i: Georges Florovsky: Bible, Church, Tradition: An Eastern Orthodox View, 1972.

Om inte Barmen funnits...

Hur skulle det sett ut om inte Barmendeklarationen⁵⁰ funnits? Hur skulle det sett ut om Deutsche Christen varit den enda rösten från de evangeliska kyrkorna i Tredje riket? Då skulle ingen talat om Jesus Kristus som vägen, sanningen och livet. Vad som skulle komma istället klarnade genom Sportpalats-skandalen 13 november 1933. Då höll Berlinavdelningen av Deutsche Christen ett massmöte under ledning av biskop Hossenfelder, som under oerhörd entusiasm från deltagarna krävde arierparagrafens införande i alla kyrkor. Förkunnelsen skulle främja "heldische Frömmigkeit" - en heroisk livshållning. Gamla testamentet och Pauli brev skulle uteslutas ur Bibeln och bara det bli kvar, som motsvarade den tyska andan.⁵¹

Statskommissarierna, som tagit över kyrkoledningen på många håll, hade förvisso inte kommit in i fällan genom grinden, Kristus, men de skulle uppfattats som kyrkans rättmätiga ledare. Historien – d.v.s det senaste maktskiftet – skulle betraktats som Guds trontal och ingripande till Tysklands räddning. Kyrkans ordningar skulle likriktats med samhällsandan, vilket skulle innebära att antisemitismen fått fullt genomslag i församlingarna. Landeskirchenführern skulle uppfattats som biskopsidealet. Kyrkan skulle med glädje sett sin uppgift som understödjare av det nya samhällsbygget. Den kristna tron skulle blivit en socialutopi.

Allt detta blev verkligen så, där Barmendeklarationen inte fick gensvar, men det viktiga är att Barmens röst hördes och att många var beredda att ta konflikten med det totala samhället för att kunna följa dess vägledning.

Men Barmen är inte bara historia. Som alla inspirerade texter talar Barmendokumentet utöver sin egen situation. Hur blev de evangeliska kyrkorna i östra Tyskland under kommunistdiktaturen? Kunde de följa Barmen? Vad blev följden av att avvika från den? Vi kan gå vidare till vår egen situation och ställa samma fråga här och nu. Vad har Barmen att säga till de nordiska folkkyrkorna och frikyrkorna om den samhällsanda, som djupast sett ställer lika totala krav på människan som Tredje riket. Kan Barmendeklarationen bidra till att upprätthålla en frizon idag, ett område där mötet med den levande och närvarande Herren är det allt avgörande.⁵²

Mit brennender Sorge 1937

20 juli 1933 undertecknades rikskonkordatet mellan Vatikanen och det tyska riket, där Adolf Hitler hade makten sedan 30 januari samma år. Konkordatet var en överenskommelse mellan det tyska riket och den romersk-katolska kyrkan, och var avsett att reglera deras relationer till varandra. Redan då var det tydligt vilken väg den nya regimen skulle gå. 23 mars hade riksdagen överlämnat den lagstiftande makten till Hitlers regering. De socialdemokratiska och kommunistiska partierna var redan upplösta. 6 juli upplöstes även det katolskt baserade partiet Zentrum; detta var ett krav från Hitler för att underteckna konkordatet.

---

50 Faksimil s. 3.

51 Nygren a.a. s. 78 f.

52 För fortsättningen av kyrkokampen se t.ex. Günther Weisenborn: *Der lautlose Aufstand*, Hamburg 1954; Niklot Beste: *Der Kirchenkampf in Mecklenburg von 1933 bis 1945*, Berlin 1975; Hans Christoph von Hase: *Evangelische Dokumente zur Ermordung der "unheilbar Kranken" unter der nationalsozialistischen Herrschaft in den Jahren 1939-1945*, Stuttgart 1964.

Ett misslyckande

I konkordatet tillförsäkrades romerska katoliker full trosfrihet och fri tillgång till kontakter med Vatikanen. Kyrkans rätt att ta upp kyrkoskatt fastslogs, liksom rätt till katolsk skolundervisning med kyrkligt godkända lärare. Katolska organisationer skulle få verka fritt och åtnjuta statens skydd.

Upplösningen av Zentrum var en signal om att regimen ville beröva Rom allt politiskt inflytande. Detta understryks av konkordatet förbud för präster att tillhöra politiska partier och att bedriva politisk verksamhet. Avsikten var uppenbar – att beröva Kyrkan dess roll som normsättare och normsändare. Pius skriver 1937: ”Trots många betänkligheter kämpade vi oss då fram till beslutet att inte undandra vårt godkännande.”⁵³ Hade han avstått från att underteckna, om han vetat att Hitler ett år senare skulle yttra: ”Låt i Guds namn fascismen sluta fred med kyrkan. Det gör naturligtvis jag också. Det kan ju inte hindra mig från att utrota kristendomen ur Tyskland, rubb och stubb, med alla dess rätter och tågor.”⁵⁴

Konkordatet 1933 innebar att alla präster skulle vara tyskar. Den fulla innebörden i detta blev klar 1935, då Nürnberglagarna berövade den judiska befolkningen det fulla medborgarskapet. Därmed blev arierparagrafen bakvägen införd i församlingarna. Biskoparna avkrävdes trohetsed till regimen och förpliktigades att mana sina präster till regimtrohet. Därmed hade biskoparna fått en ställning, som i praktiken gjorde dem till statstjänstemän. Ur regimen synpunkt innebar konkordatet en prestigeinst och en taktisk framgång. Den tyska kristenheten, som var en potentiell motståndare, stod nu splittrad, och de romersk-katolska stiftet hade ställt sig på åskådarplats under den kyrkokamp, som bekännelserörelsen i de evangeliska landsdelskyrkorna nu fick utkämpa på egen hand.

Den inre dynamiken i den nya regimen hade varit tydlig redan under våren 1933 och blev än tydligare under månaderna efter konkordatets undertecknande. Regimens överträdelser mot konkordatet blev alltmer brutala, och de kyrkliga protesterna nådde sin höjdpunkt 1937 med encyklikan *Mit brennender Sorge*. Till formen är det en påvlig rundskrivelse, som i första hand riktar sig till biskoparna, men av innehållet framgår det att den lika mycket eller ännu mer är riktad till lekfolket. Varför? Den faktiska situationen i Tyskland var 1937 att den stora majoriteten av befolkningen var nazister, några av nödvång, andra av rädsla, andra åter var medlöpare – men de allra flesta deltog med hänförelse i partiets manifestationer och aktioner. Hitlers framgångar tedde sig oerhörda. Genom den av Hjalmar Schacht initierade finanspolitiken hade depressionen övervunnits, visserligen till priset av en gigantisk statlig skuldsättning och investeringar i välfärd och infrastruktur, som på intet sätt genererade de summor, som inom kort skulle behövas för att betala lånen. Detta förstod endast ett fåtal, de flesta såg Hitler som en politisk undergörare. Detta gällde även katolikerna. Ett exempel är den fromme och hängivne katolske student, som betydde så mycket för Sven Stolpe på sanatoriet, men som blev nazist.⁵⁵ Än viktigare än de skenbara ekonomiska framgångarna var övervinnandet av Versailles-fredens övergrepp. Anders Nygren skrev 1934: ”Bakom nutidens Tyskland ligger världskriget med dess umbäranden och lidanden; bakom det ligger ’fjorton år av skam och vanära’ - ’vierzehn Jahre von Schmach und Schande’ – såsom den nu ideligen upprepade frasen lyder...”⁵⁶ Att Adolf Hitler övervunnit dessa år av skam och vanära trodde katoliker lika mycket på som andra tyskar.

Ännu 1934 kunde man på evangelisk sida bedöma konkordatet som en framgång för Rom. Anders Nygren skrev: ”Rom går nu som eljest sin väg, oberörd av tidens växlingar; genom sin fasthet verkar

---

53 Faksimil s. 1.

54 Cit. efter Frederik Torm: Deen tyska kyrkokampen under kriget, Stockholm 1945, s. 39.

55 Svante Nordin: Sven Stolpe – Blåsten av ett temperament, 2015.

56 Nygren a.a. s. 11.

det på sinnena såsom den trygga tillflyktsorten och den säkra auktoriteten, efter vilken så många innerst längta.”⁵⁷

Pius XI stod tre år senare inför uppgiften att genom sina biskopar ge andlig vägledning till en hjord, som i huvudsak anammat det han vände sig emot. Det personliga tilltalet till lekmännen riktar sig emellertid inte till de många, som dragits med av samhällsandan utan till den minoritet, som stått emot och kämpat för de katolska organisationernas bevarande och självständighet. Samhällsandan hade trängt djupt in i kyrkolivet, och genom konkordatets begränsande bestämmelser hade biskopar och präster varit förhindrade till något som kunde likna Barmen. I fyra år, under allt mer brutal påtryckning och alltmer flagranta brott mot konkordatet hade församlingarna i praktiken stått utan andlig orientering från påvens sida.

Detta ger en bakgrund till encyklikans uppbyggnad. Den inleds med en lägesanalys. Konkordatet fungerar inte längre. Det verkliga förhållandet är att det inte ens fungerade ett par månader. Särskilt problematiskt var situationen för de katolska organisationerna, i synnerhet för det kyrkliga ungdomsarbetet och den katolska pressen. Regimen hade på allt sätt visat att den menade allvar med sin likriktning av samhället, och att kyrkligt ungdomsarbete eller pressen skulle stå utanför likriktningen var naturligtvis otänkbart. Det totala samhället känner inga statsfria zoner. Konkordatet byggde på en felaktig uppfattning om samhällsdynamiken i Tredje riket. Så långt går inte Pius XI, men det är uppenbart att konkordatet är överspelat, och när han nu själv bryter det med sin encyklika understryker han att skulden inte ligger på hans sida.⁵⁸ Det verkliga förhållandet är att konkordatet grundade sig på en felbedömning av den totala staten. Kanske hade han inte ens sett att det var den totala staten han slöt ett avtal med. Han hade inte insett den dynamik, som Friedrich Meinecke beskrev med orden: ”Människan behandlades som ett för detta ändamål genomgående formlöst ämne, liksom det grus och den sand man pressar till betong.”⁵⁹

En sann Guds-tro

Efter inledningen följer ett avsnitt i fyra delar med grundläggande romersk-katolsk trosundervisning, knappast avsedd för biskopar och präster utan snarare för lekmännen, av vilka nu det stora flertalet var nazister, medlöpare eller bara uppgivna. Denna undervisning är samtidigt en uppgörelse med den nya regimen ideologi och samhällsanda. Den första punkten beskriver vad en ”ren Guds-tro” är. Vi kanske hellre skulle tala om en sann eller verklig Guds-tro. Det är de nazistiska ledarnas pseudoreligiösa tal om ”Gud”, som gör det nödvändigt att börja här. Pius skriver: ”Gudstroende är inte den som använder detta ord som ett talesätt utan endast den, som förbinder detta upphöjda ord med ett sant Guds-begrepp.”⁶⁰ I Barmen utgick man från den levande Herren Jesus Kristus, Pius börjar med själva ordet Gud och kommer sedan till Jesus. Orsaken är att han syftar till att göra upp med det nazistiska missbruket av ordet, som fått många att tro att nazisterna hade en positiv inställning till den kristna tron. Pius skriver: ”Den som i panteistisk otydlighet jämställer Gud med världsallet och gör Gud till ett med världen och världen till ett med Gud, är inte Guds-troende.”⁶¹ Det problem, som Pius här tar upp är detsamma som i deklARATIONEN beskrevs som ”andra händelser och makter, gestalter och sanningar” än Guds Ord.⁶² Där Hitler upplevdes som en politisk undergörare, där kunde man också

---

57 A,a. s. 33.

58 Mit brennender Sorge /faksimil) s. 2.

59 Meinecke a.a. s. 101. Jfr Alva Myrdals uttryck ”människomaterialet”.

60 Mit brennender Sorge s. 3.

61 Ibid.

62 Avd. 1.

tala om det som skett under hans ledning som ett Guds under. Därmed gör man världen till Gud eller för att ta Pius exakta uttryck – man gudomliggör världen. Detta gäller också den som efter föregivet germanska föreställningar talar om Gud som ett opersonligt öde och inte som en personlig Gud. Än mer gäller detta den som har folket, rasen, staten eller statsformen som tillvarons högsta värde. Allt detta är endast realiteter inom den skapade världen, men Gud är ett ”personligt, övermänskligt, allsmäktigt, oändligt fullkomligt väsen, en Gud i tre personer, tre personer i sitt gudomliga väsens enhet, Skaparen av allt skapat, Herren och Konungen och Fulländaren av världshistorien, han som inte tillåter och inte kan tillåta några andra gudar vid sin sida”.⁶³ Denne Gud har gett oss sina bud, som gäller oberoende av tid och plats, land och ras.” Därmed underkänns föreställningen om en speciell arisk/germansk moral: ”Styrande och styrda, krönta och okrönta, höga och låga, rika och fattiga står alla under hans Ord.”⁶⁴ Uppenbarelsen har alltså ett lydneysanspråk på hela mänskligheten. Att erkänna detta, att förkunna detta och att leva därefter, det är sann Guds-tro – också i Tredje riket.

En sann Kristus-tro

Den undervisning, som Pius genom sina biskopar vill ge församlingarna, utgår alltså från vad han kallar ett ”sant Guds-begrepp”. Men i undervisningens andra del tillfogar han: ”Ingen Guds-tro kan i längden bevaras ren och oförfalskad, om den inte har sitt stöd i tron på Kristus.”⁶⁵ De Jesus-ord, som Pius anför som grund för detta, säger faktiskt ännu mer. Här är det inte bara tal om att den rena Guds-tron bevaras genom att ha sitt stöd i tron på Jesus, här är det istället Jesus som är den enda vägen till en sann Guds-tro: ”Ingen känner Sonen utom Fadern, Inte heller känner någon Fadern utom Sonen och den för vilken Sonen vill göra honom känd.” (Matt. 11:27) Innebörden ligger nära Barmendeklarationens öppningsord: ”Jag är vägen, sanningen och livet. Ingen kommer till Fadern utom genom mig.” (Joh. 14:6) Därmed är vägen stängd för allt tal om ”Gud” utan Jesus Kristus. Det andra ordet Pius valt är Joh. 17:3, där Jesus prisar sin Fader med orden: ”Och detta är det eviga livet: att de känner dig, den ende sanne Guden och den du har sänt, Jesus Kristus.”

Det finns alltså inget evigt liv utan Jesus. I det samtida Tyskland kunde man gärna kalla sig gudstroende – och det var då religion nog, ansåg man. Sportpalatsskandalen 13 november 1933 var ett exempel på vart en sådan tro kunde leda. Men Pius skriver: ”Frälsarens ord har ingen plats för sådana undanflykter.”⁶⁶ Här gäller det apostoliska ordet: ”Var och en som förnekar Sonen han har inte heller Fadern.” (1 Joh. 2:23) Det är den människovordne Guds Son, som är frälsningens grund, och Gamla Testamentet är inkarnationens förberedelse, ”helt och hållet Guds Ord”.⁶⁷ Det är nazisternas angrepp på den bibliska historien, som gör det nödvändigt att säga detta. Vad de gammaltestamentliga skrifterna skildrar är den Eviges frälsningspedagogik.⁶⁸

Sin höjdpunkt når frälsningshistorien i Jesus Kristus, och denna uppenbarelse är slutgiltig och för alltid förpliktande för alla och envar. Det finns i encyklikan ett ord, som ger nyckeln till denna hållning. Det är *Guds majestätsrättigheter*.⁶⁹ I mötet med 1900-talets totalitära och despotiska regimer är detta en verklighet, som gång på gång träder fram. Den är kraftfullt närvarande i kyrkokonsten över hela jorden, och Pius själv gav den en ställning i kyrkoåret, då han införde Kristus Konungens dag. Guds

---

63 Mit brennender Sorge s. 3.

64 Ibid.

65 A.a. s. 4.

66 Ibid.

67 Ibid.

68 A.a. s. 5.

69 A.a. s. 4.

majestätsrättigheter och Kristus Konungen blir svaret på tidens utmaning – det totala samhället. Pius skriver: ”Den som hädiskt förnekar den vitt gapande väsensskillnaden mellan Gud och skapelsen, mellan Gudamänniskan och människobarnen och sätter en dödlig – vore han ock den störste i alla tider – bredvid Kristus eller till och med över honom, skall då få höra att han är en falsk profet. På honom skall fullbordas Skriftens ord: ’Han, som bor i himmelen, ler.’ (Ps.2:4).”⁷⁰ För dem, som regelbundet bett denna psalm, stod dess budskap fram: ”Varför larmar hedningarna och tänker folken fåfänglighet?... Jag själv har insatt min konung på Sion, mitt heliga berg.” (v. 1, 6) Det är Kristus Konungen som är svaret.

En sann tro på Kyrkan och primatet

Pius tar, som nämnt, sin utgångspunkt i ett ”rent” Guds-begrepp, och ser detta som motiverat, eftersom nazisternas tal om ”Gud” skapar förvirring bland de troende. Det sanna Guds-begreppet – Fadern, Sonen och Anden – får ett nödvändigt stöd i tron på Jesus Kristus, den inkarnerade Sonen, - Kristus Konungen. Tron på Kristus Konungen får i sin tur sitt stöd från den sanna tron på Kyrkan. Detta blir viktigt att framhålla på grund av myndigheternas påtryckningar till utträde ur de romersk-katolska församlingarna.⁷¹ Ett utträde är för Pius en förnekelse av Kristus själv. Han påminner om Kristi ord: ”... den som förnekar mig inför människorna, han skall bli förnekad inför himmelens änglar. (Luk.12:9) Pius beskriver ett utträde som ”en trolöshet mot Kristus Konungen”.⁷² Vad aposteln skriver om ”den levande Gudens kyrka, sanningens stödjepelare och grundfäste” (1 Tim. 3:15) tillämpar Pius direkt på de stift, som står i full gemenskap med biskopen i Rom. Något annat finns inte. Detta tedde sig problematiskt i de många blandade äktenskapen, och det blir än mer så i följande avsnitt. Där beskriver han hur den ”rena” eller sanna tron på Kyrkan stöds av tron på primatet. Den form primatet fått vid Vaticanum I (1870) hade lett till kyrkosplittring också i Tyskland. Primatets nygestaltning var alltså ännu i de äldres minne.

De kunde också minnas den *los von Rom* – rörelse, som då följde. Den ledde bl.a. till 65.000 konversioner till evangeliska församlingar och 20.000 till gammalkatolska, enbart i Österrike. I bakgrunden fanns då också starka nationalistiska stämningar. Encyklikan har starkt nedsättande ord om de nationella kyrkorna och deras oförmåga att hantera situationen i Tyskland efter 1933. De evangeliska kyrkornas kyrkokamp antyds inte med ett ord. De är, utifrån påvens grundsyn, överhuvudtaget inga kyrkor utan liknar lossbrutna grenar från det sanna vinträdet, vilket i hans utläggning är den katolska kyrkan, inte den levande Herren,⁷³ Encyklikan är emellertid inte avsedd för annat än invärtes bruk, och därför kan den primära avsikten ha varit att motverka en ny *los von Rom*-rörelse. I den riktningen pekar Pius ord: ”När människor, som inte ens är ense i tron på Kristus, lockar er med önskebilden av en tysk nationalkyrka, så skall ni veta: en sådan kyrka är inte något annat än en förnekelse av Kristi Kyrka...”⁷⁴

Den trosgrund, som primatet enligt encyklikan skulle ge, ter sig inte självklar mot bakgrund av den felanalys av Tredje riket, som ledde fram konkordatet 1933. Regimen vann där att allt politiskt inflytande från romersk-katolskt håll neutraliserades, och de förmåner som i gengäld skulle vinnas, upphävdes tämligen omgående. Pius motiverar konkordatet med att det slöts av omsorg om de trogna.⁷⁵

---

70 A.a. s. 5.

71 A.a. s. 7.

72 Ibid.

73 A.a. s. 8.

74 Ibid.

75 A.a. s. 1.

En uppgörelse med nyspråket

Alla politiska rörelser med totala anspråk på människan har det gemensamma draget, att de skapar ett nyspråk, där orden fylls med ett innehåll som tjänar rörelsens syften. I det följande tar encyklikan upp några centrala nyspråkstermer i det nazistiska språkbruket. Det första är uppenbarelse. Det används i nazismen för att beskriva det extraordinära i folks historia, i synnerhet dess segrar. I kristet sammanhang är uppenbarelsen Guds Ord. Tro är ett försanthållande av det som Kyrkan lär människor att tro, men i nazismen ät det tron på det egna folkets ljusa framtid. Det eviga livet är för kristna den personliga fortlevnaden efter döden, i nazismen är det den kollektiva fortlevnaden i det egna folket eller rasen.

I detta avsnitt tar Pius också upp några av den kristna trons centrala punkter och väljer då dem, som särskilt utsätts för nazisternas gyckel: Arvsynnden, Kristi kors, ödmjukhet och nåd.

Moral och ordning

För nazismen var den egna rasen det högsta värdet. Den obegränsade lojaliteten mot den egna rasen var därmed moralens grund. Det innebar att trots allt tal om "Gud" var moralen immanent, d.v.s. helt inomvärldslig. Pius börjar detta avsnitt med orden: "Mänsklighetens sedlighet vilar på den sanna och rent bevarade Guds-tron."⁷⁶ Kyrkan har därför en folkuppfostrande uppgift, den vill vara med att gestalta det offentliga livet och hela samhället och utan denna insats glider samhället sakta nedåt.⁷⁷ Alternativen är en objektiv moral – grundad i Guds vilja och bud – och en subjektiv moral, som vilar endast på tidens växlande strömningar och människomeningar.⁷⁸ På denna punkt märks ett avstånd till Barmendeklarationen, som överlämnar samhällsansvaret till mänsklig insikt och kunskap. I encyklikans följande avsnitt utgör naturrätten en viktig faktor i vägledningen.

Naturrätten blir i detta sammanhang inte en enbart immanent, inomvärldslig storhet. Den är istället Guds bud, skrivna på människans hjärta, och kyrkan blir naturrättens beskyddarinna och tolk.⁷⁹ Därmed återtar Pius kyrkans anspråk på att vara samhällets normsättare och normsändare. Men – och detta är viktigt – normen är inte uppenbarelsen i Kristus utan naturrätten. Den förstås emellertid som en i människans natur given uppenbarelse. Det är särskilt två aspekter av naturrätten, som blir viktiga: föräldrarätten och trosfriheten. Båda skulle varit skyddade av staten enligt konkordadet. Föräldrarätten innebär föräldrarnas rätt att fostra och välja skola för sina barn. Trosfriheten ges en noga avvägd formulering: "Den troende människan har den oförytterliga rätten att bekänna sin tro och att utöva den i former som motsvarar dess innehåll. Lagar, som undertrycker eller försvårar denna tro strider mot naturrätten."⁸⁰ Trosfrihet innebär alltså inte bara rätten att tro, den innebär också rätten att öppet bekänna och utöva tron i de former, som den troende själv avgör. Eftersom naturrätten gäller alla, gäller den också judar, något som ligger implicit i formuleringen.

Encyklikan avslutas med förmaningsord till ungdomen, präster, ordensfolk och lekmän.

---

76 A.a. s. 9.

77 Ibid.

78 A.a. s. 10.

79 A.a. s. 10 f.

80 A.a. s. 10.

Vägledning – till vad?

Om vi försöker tänka oss in i situationen 1937 – vad kan då *Mit brennender Sorge* ha betytt? Om vi tänker på dem, som kämpade i den evangeliska församlingarnas och landsdelskyrkornas kyrkokamp, måste det ha varit en lättnad. Rom har lämnat sin passiva hållning och tagit bladet från munnen: ”Nazismens bedrägeri, som vi så länge sökt avslöja, har blivit tydligt för Pius och förhoppningsvis för hans biskopar och genom dem för många, som hittills bara på avstånd följt vår kamp.” Så kan man ha tänkt.

För Tysklands judar bör encyklikan – liksom Barmendeklarationen – till att börja med ha varit en bevikelse. Kanske klarnade det, att uppgörelsen med rastänkandet också innebar ett ställningstagande mot antisemitismen.

Men hur kan det ha varit för den tyske katolske biskopen att stå med detta dokument i sin hand. Kanske tänkte han: ”Äntligen ett ord – efter fyra års tystnad!” Kanske tänkte han: ”I fyra år har vi avstått från att påverka utvecklingen i Tyskland medan vi trängts undan alltmer från samhällets mitt. Våra tidningar har lagts ner, våra organisationer har terroriserats eller förbjudits. Våra ungdomar har tvingats in i Hitlerjugend och BDM⁸¹. Vad händer om jag predikar som det står i encyklikan? Blir jag nedslagen på gatan? Stängs vårt gymnasium?” Kanske gick han in i sitt huskapell och lade encyklikan på altaret. Där lämnar vi honom.

Men kanske har den evangeliske kyrkoherden i staden hört ryktet om encyklikan. Han var själv med i Barmen. Han har undertecknat det. Han har varit med och grundat *Pfarrernotbund*. Han har redan varit anhållen och tillbringat ett par dygn i häktet. Han har sin väska packad, om Gestapo skulle komma nästa natt och föra honom till koncentrationslägret. Kanske hoppas han att biskopen skall se honom som något annat än en hopplöst förtorkad gren, avbruten från den enda sanna Kyrkans vinstock – det är så han hört att det står i encyklikan⁸². Han knäpper händerna, och han får en ingivelse: ”Jag går till biskopen och föreslår ett byte. Jag ger honom Barmendeklarationen, och han ger mig *Mit brennender Sorge*.” Låt oss tänka oss att kyrkoherden sent på kvällen verkligen går till biskopens palats. SS-männen vid porten står kvar, och han söker sig till bakdörren. En nunna öppnar och undrar vad han vill; hon känner uppenbarligen inte igen honom. Hon lovar emellertid att hämta biskopen. Några ögonblick står de båda tysta framför varandra, biskopen med encyklikan i handen, kyrkoherden med Barmendeklarationen. Så byter de, utan ett ord. SS-männens stöveltramp ekar i gränden. Hastigt stängs dörren.

Epilog

Åtta år senare stod Tredje riket inför sitt fall. Ett gymnasium i Berlin var evakuerat ut till ett slott på landet. Varken elever eller lärare hade full insikt om hur nära sammanbrottet var. In i det sista behärskade nazisterna totalt allt medieutrymme. Bland lärarna fanns särskilt en adjunkt, som var en aktiv och övertygad nazist. Han visste var han hade sina motståndare i klassen, en katolsk pojke och en evangelisk - Peter Beyerhaus, en prästson från västra Pommern. Peters far hade skrivit under Barmendeklarationen och var aktiv i bekännelsekyrkans *Pfarrernotbund*. När undervisningen kom in på religion var dessa två de enda som vågade säga emot läraren. De var två, och de vågade. I konfrontationen med Tredje rikets samhällsanda blev avståndet mellan de två pojkarna allt mindre. De kände igen varandra i varandras tro och mod till öppen kristen bekännelse. Ur denna erfarenhet föddes Peter Beyerhaus vision – *bekännelseekumenik*. Den blev alltmer relevant i den nya situation, som växte fram i Europa under 1960-talet och därefter.⁸³

---

81 Bund deutscher Mädel – nazistisk organisation för flickor och unga kvinnor.

82 Jfr *Mit brennender Sorge* s. 8.

83 Peter Beyerhaus, muntligt.

På Kyrkans grund 1942⁸⁴

9 april 1940 ockuperades Danmark och Norge av tyska styrkor. Den norska regeringen proklamerade mobilisering och evakuerades från Oslo. Samtidigt utropade sig Vidkun Quisling till landets ledare. Han hade varit försvarsminister under en period och ledde det lilla partiet Nasjonal Samling, NS. Quisling sköts snart åt sidan av tyskarna, som istället valde att samarbeta med ett administrationsråd med högre norska ämbetsmän. 25 september samma år utsåg de tyska myndigheterna Quisling till ledare för de kommissariska statsråden, och vid statsakten på Akershus 1 februari 1942 utsågs han till ministerpresident. Det innebar att han – visserligen under tysk uppsikt – kunde utfärda lagar och förordningar. Han använde snart denna möjlighet för att ”nyordna” samhället efter fascistiskt mönster. Norge var nu en fascistisk, totalitär diktatur. Idéhistoriskt sett byggde den på en egenartad filosofi, utformad av Quisling själv, som gett den namnet universism.⁸⁵ Dess huvudkomponenter var monism, evolutionism och utopism. I sitt framträdande var Nasjonal Samling starkt präglad av kontinental fascism.

De norska kyrkoledarna hade under ockupationens inledningsskede hävdad folkrättens rättigheter och skyldigheter för såväl ockupationsmakt som för ockuperade.⁸⁶ Med Quislings makttillträde förstärktes det tillstånd av rättsupplösning, som kännetecknat redan de första månaderna av ockupation. Kyrkan blev alltmer rättens väktare. Överhuvudtaget blev frågan om rätten en huvudsak i de europeiska kyrkornas kamp mot den totala statens rättsupplösning.⁸⁷ I ett samtal med den tyske rikskommissarien Josef Terboven yttrade Oslos biskop, Eivind Berggrav: ”När som helst, när något går emot Guds tydliga ordningar, vare sig det sker utanför eller innanför det som ni kallar politik, så angår detta kyrkan, och vi skall inte tuga.”⁸⁸ I ett senare samtal med Heinrich Himmler varnar denne för att tyska repressalier för kyrkans hållning skulle komma att gå ut över oskyldiga. Berggrav svarade: ”Inte ens sådana hänsyn existerar, när man ser sig tvingad och ledd av sitt samvete och av Guds klara ord.”⁸⁹

Redan 1 december 1941 hade Kirkedepartementets expeditionschef sänt ut en skrivelse, där han tillkännagav att möjlighet att få prästtjänst endast var öppen för den som har rätt inställning i politiska frågor.⁹⁰ 10 februari kom en ny skrivelse från departementet, där det heter: ”Hvor kirke og organisasjon *anerkjenner NS og nyordningen* ... vil det ikke fra partiets side bli lagt hindringer i veien for kristelig arbeid...”⁹¹ Anslutning till den fascistiska ideologin var alltså en förutsättning för t.ex. söndagsskola. En vecka senare, 17 februari, kom en ny skrivelse från departementet, där det heter att staten skall ha ”den *høyeste* øvrighet og den *største* rett over hver enkelt borger”.⁹² Staten har alltid rätt och staten har obegränsad rätt. Staten erkänner varken gudomlig rätt eller naturrätt. Makt är rätt. Samhället är totalt och totalitärt. Det enda tillåtna partiet var Nasjonal Samling, pressen var likriktad eller tystad.

Nästa angreppspunkt var familjen. Nu skulle de allra mest privata relationerna likriktas, förhållandet mellan föräldrar och barn. Enligt tyskt och sovjetiskt mönster skulle alla barn och ungdomar tvångsanslutas till NS ungdomsorganisation. Målet var uppenbart – ideologisk inskolning. Det var inte längre hemmets och föräldrarnas värderingar, som skulle forma barnen. Det var samhällets.

---

84 För en utförlig framställning se Bernt T. Oftestad a.a.

85 Se Christian Braw: *Quislings tro*, Omne, Danmark 1992.

86 Eivind Berggrav: *Klar kamp*, Stockholm 1945, s. 152 ff.

87 Se Emil Brunner: *Gerechtigkeit – Eine Lehre von der Grundgesetzen der Gesellschaftsordnung*, Zürich 1943, sv. övers. 1945.

88 A.a. s. 244.

89 A.a. s. 255.

90 *Kirkelige dokumenter fra besættelsestiden*, utg. av Jørgen Glenhøj, Borum utan tryckår. s. 28.

91 *Ibid.*

92 A.a. s. 31.

Frågan berör till synes inte något som har med religion att göra. Det handlar om samhällets rätt att ideologiskt forma den nya generationen. Att hävda samhällets rätt på denna punkt är emellertid en överträdelse av föräldrarätten och denna är grundad i själva skapelsen. Det var detta angrepp mot Guds skapelse, som den norska kyrkan protesterade emot genom en skrivelse 14 februari 1942 från de sju biskoparna till kyrko- och undervisningsministern Ragnar Skancke, ett av Quislings statsråd.

Med sitt brev hävdar kyrkan sin uppgift som samhällets normsättare, i konflikt med ett samhälle som har totalitära anspråk. Mot dessa anspråk hävdar kyrkan först det i skapelsen givna ansvaret för föräldrar att fostra sina barn.⁹³ Man börjar alltså med naturrätten – grundad i skapelsen - precis som Pius XI i *Mit brennender Sorge*. Sedan fortsätter man med den rätt och det ansvar som dopet ger föräldrarna. Den överväldigande delen av Norges barn och ungdomar var döpta i den norska kyrkan. Biskoparna skriver: ”Ved et barns dåp blir ansvaret for barnets opdragelse lagt på foreldrene. Barneskolen er et i fellesskap ordnet hjelpemiddel i denne opdragelse, og det heter i skolelovens første paragraf at skolens formål er å hjelpe til å gi barna en kristelig og moralsk opdragelse...”⁹⁴ Slutsatsen är alltså att samhället inte mot föräldrarnas vilja kan ge barn en annan ideologisk inriktning. Det är tvärtom samhällets skyldighet att bistå föräldrarna i det ansvar de tagit på sig vid barnens dop.

Vidare lyfter biskoparna fram det fjärde budet - ”du skall hedra din fader och din moder” - och det innebär att barn har rätt att lyda sina föräldrar mer än staten.

Mot samhällets rätt – förordningen om ungdomstjänst – hävdar kyrkan den gudomliga rätten såsom överordnad. Gudomlig rätt, uppenbarad i Tio Guds bud, är alltså förpliktande för hela samhället, och därför framträder kyrkan här som normsättare och normsändare: ”Den som vilde søke å tvinge barna ut av foreldrenes ansvarshånd og bryte hjemmets guddommelige rett, han vilde med det samme tvinge foreldrerne til den ytterste samvittighetshandling.”⁹⁵ Här gäller inte längre lydnad för samhällets regelverk. Här gäller den gudomliga rätten, föräldraansvaret. I dessa ord ligger också en beskrivning av vad samvete är, nämligen en samstämmighet mellan gudomlig rätt och mänskligt rättsmedvetande.

Problematiken är densamma som Pius XI ställdes inför i encyklikan *Mit brennender Sorge*. De yttre förhållandena var olika. Tyskland var 1937 en totalitär diktatur, som bars upp av en entusiastisk folkmajoritet. Norge var 1942 ett ockuperat land, som styrdes av en avskydd minoritet på ockupanternas uppdrag men med samma totalitära ambitioner som de tyska nazisterna: samhällets fullständiga förvandling. Det viktigaste steget i båda fallen var ungdomens politiska likriktning. De norska biskoparna argumenterade som Pius främst utifrån naturrätten men lägger större vikt vid dopet och föräldrarnas dopansvar. Detta innebar att de hävdade den gudomliga rättens överhöghet, över den statliga rätten.

Den norska skolan var en kristen skola. Striden kring ungdomens fostran och skolans roll fick en ny dimension, när staten inkallade 100 lärare till tvångsarbete och 1000 lärare sändes till koncentrationsläger i Nordnorge. Med anledning av detta sände Oslo-prästerna 22 mars 1942 ut ett brev, som lästes upp i de allra flesta av landets kyrkor på Jungfru Marie bebådelsedag. Också detta brev utgår från föräldrarnas av Gud givna föräldraansvar: ”Så har da foreldrene av Gud fått en rett til og en myndighet over sine barn som ingen kan ta fra dem så lenge de øver denne rett og myndighet etter det av Gud gitte oppdrag.”⁹⁶ Kyrkan kan inte begränsa sig till att vara till för enskildas religiösa behov. Den tjänar hela Guds vilja, och Guds vilja gäller hela skapelsen, också samhället. Det innebär att kyrkan har ett gudomligt uppdrag att vara normsändare och normsättare för samhället. Osloprästerna skriver: ”I alt dette står kirken, den kristne skole og foreldrene ubrytelig bundet av samvittighet og Guds befaling.

---

93 A.a. s. 26.

94 Ibid.

95 Ibid.

96 A.a. s. 27.

Kirken kan således ikke uten videre overlate ansvaret for folkets oppdragelse til staten. For i oppdragelsen inngår som en meget vesentlig del Guds vilje og lov som kirken har det gudgitte kall å forkynne klart og påtale brudd mot.”⁹⁷

Det av Gud givna oppdraget gör att familj, skola och kyrka blir statsfria zoner, där samhällets anspråk på att vara ensam normsändare och normsättare inte erkänns och inte respekteras. Därmed är det heltäckande, totala samhället ifrågasatt, ja, än mer, det är underkänt och saboterat. Det traditionella samhället begränsade sig till att stå för yttre försvar och inre rättsordning. Den vision av det totala samhället, som reglerar allt, innebär att ingenting är undandraget samhällsmakten, inte ens det mest intima och privata. Här finns inga statsfria zoner, inget hem, där medborgaren kan ha sin borg. NS-staten sökte genomföra denna vision utifrån sin ideologi, med stöd av ockupationsmakten. De tyska nazisterna kunde gripa makten med röstsedelns hjälp men genomförde sin vision med hot, våld och propaganda.

*

Den kris, som börjat med lagen om obligatorisk anslutning till NS ungdomsrörelse, fördjupades hastigt under våren 1942 och ledde till att den norska kyrkan genom sin provisoriska ledning avsade sig sin ställning som statskyrka vid påsktid samma år. Det innebar att prästerna lade ner sina statliga – men inte sina kyrkliga – ämbeten och inte längre tog emot lön av staten. Därmed hade den hållning, som Osloprästernas herdabrev gett uttryck för, tagit konkret gestalt. Kyrkan kunde inte längre styras och regleras genom statliga beslut. Kyrkan var en statsfri zon. 5 april 1942 upplästes i så gott som alla norska kyrkor dokumentet *Kirkens grunn*.

Detta dokument beskriver den situation, som uppstått genom biskoparnas och prästernas nedläggande av den statliga delen av ämbetet. *Kirkens grunn* är en manifestation av kyrkans identitet i det totala samhället. Den norska kyrkan är Kyrka. Genom att kyrkan hävdar sin egen identitet skapar den också också en statsfri zon, och utifrån denna kan den fungera som normsändare och normsättare för samhället. Situationen är en annan än den var i Barmen, där samhällsandan hade tagit makten i större delen av den tyska evangeliska kyrkan genom segern för Deutsche Christen i kyrkovalen. Den norska kyrkan är intakt. Därför kan den också markera sin egen identitet gentemot det totala samhället på ett sätt som liknar *Mit brenneder Sorge*.

I encyklikan vilar läran om kyrkan ytterst på påvens primat, i *Kirkens grunn* träder kyrkans identitet fram i den troendes församling, samlad kring nådemedlen. Det är kyrkoteologin i Augustana 7, som här lyfts fram.⁹⁸ Både i encyklikan och i *Kirkens grunn* handlar det om en kyrklig identitet, som står utanför och bortom statlig kontroll. Uttrycken för oberoendet är starka i *Kirkens grunn*: ”Vi bekjenner at den Hellige skrift er eneste grunnlag og rettesnor for kristelig lære og liv, og vi er av hjertet overbevist om at den evangelisk-lutherske bekjennelse er den sanne og rette veileder i troens sak.”⁹⁹ Som vi skall se i det følgende är emellertid ”troens sak” ingalunda begränsad till det individuella andliga livet. *Kirkens grunn* fortsätter: ”Vi erklærer derfor at det er vår høyeste plikt mot Gud og mot mennesker uavkortet og uforferdet å forkynne alt Guds ord til tukt og til trøst, alt Guds råd til liv og til frelse, uten hensyn til hvem det måtte misshage.”¹⁰⁰ Därför avvisar biskoparna de försök som gjorts genom bl.a. skrivelserna från Kirkedepartementet: ”Kirkens tjenere kan derfor ikke utenom kirkens orden motta direktiver for hvordan Guds ord skal forkynnes i en aktuell situasjon... Ingen jordisk makt eller myn-

---

97 Ibid.

98 A.a. s. 28.

99 Ibid.

100 Ibid.

dighet kan heller sette ukirkelige vilkår for adgangen til å få utføre kristelig arbeid eller få gjøre tjeneste som forkynner.”¹⁰¹ Dette riktig sig direkt mot Kirkedepartementets skrivelse av 1 desember 1941.

*

Kyrkans frihet hör på det nærmaste samman med frågan om prästämbetets ställning och auktoritet. I alla samhällen med totala anspråk på människan har staten med olika medel sökt upphäva eller begränsa prästens/pastorns inflytande. Kyrkans identitet och ämbetets auktoritet påverkar varandra som kommuniserande kärn. Det var så redan i *Mit brennender Sorge*. I *Kirkens grunn* ges en koncentrerad evangelisk ämbesteologi, som utgår från kontinuiteten med apostlarna genom de 900 åren av kyrka i Norge. Prästvigningen är en kyrkorättslig handling: ”Denne åndelige myndighetsakt utøves av kirkens tilsynsmann¹⁰² som dertil selv har fått kirkens kall, fullmakt og innvielse...Etter sin art er ordinasjonen et kall for livet til å utføre Guds gjerning i menigheten så langt evner og krefter rekker.”¹⁰³ Kyrkan kan inte acceptera att staten avsätter en präst och berövar honom prästämbetet, eftersom det är ett Guds kall för hela livet, givet genom biskopen: ”Det er derfor utålelig for kirken at noen makthaver ut fra politisk-verldslige hensyn berøver en ordinert mann ikke alene hans embete¹⁰⁴ men også hans oppdrag til tjeneste med ord og sakrament...”¹⁰⁵ Därmed tar makthavarna nämligen något som de inte har gett. Makten uppträder som om den vore kyrka. Prästvigningen skapar en statsfri zon kring prästen, där endast Guds ord gäller. Avsnittet om ämbetet avslutas med följande ord: ”Vi bekjenner oss til menighetens klippe Jesus Kristus, og til den bibelske innvielses¹⁰⁶ uavhengighet og rett i forhold til alle utenforliggende hensyn.”¹⁰⁷

Nästa punkt i *Kirkens grunn* behandlar den kristna solidariteten. Våren 1942 var den frågan brännande, när det gällde de deporterade lärarna. S:t Paulus undervisning om Kyrkan som Kristi kropp är utgångspunkten. Av hans ord drar *Kirkens grunn* slutsatsen: ”En sann evangelisk kirke må derfor gå imot alt voldelig samvittighetspress, og kan ikke la det være sig uvedkommende når enkelte lemmer og tjenere tilfeldig plukkes ut og får lide for det som hans feller etter prøvet overbevisning står samstemt om.”¹⁰⁸ Samvetsfrågor handlar inte om vad den enskilde ”känner för”, de är istället vad man blivit överbevisad om i samtalet med andra, som delar samma ansvar – i detta fall lärarkåren. De norska lärarna var i huvudsak eniga om skolans kristna profil och dess uppgift att bistå föräldrarna i deras ansvar att fostra barnen. Att göra skolan till ett redskap för fascistisk ”nyordning” stred mot deras samveten. Kyrkan är ”samvittighetens vokter” och därför står hon på lärarnas sida: ”Ved slikt såres Kristi legeme og der syndes mot den hellige samhörighet.”¹⁰⁹ Det ärr inte bara de deporterade lärarna, som har drabbats. Det är hela den norska kyrkan.

Den tändande gnistan i konflikten mellan det totala samhället och kyrkan var föräldrarätten: ”Hver kristen far og mor har plikt og rett til å oppdra sine barn i kirkens tro til et kristent liv.”¹¹⁰ I det fascistiska samhället var det tvärtom staten, som ensam har rätt att fostra barnen.¹¹¹ Målet var tydligt. Det

---

101 Ibid.

102 D.v.s. biskopen.

103 A.a. s. 29.

104 D.v.s. hans prästtjänst.

105 A.a. s. 29.

106 D.v.s. prästvigningens.

107 A.a. s. 29.

108 Ibid.

109 Ibid.

110 Ibid.

111 Samma uppfattning företrädde av Socialdemokratiska kvinnoförbundets programskrift *Familjen i framtiden*.

gällde att likrikta barnen, att "revolusjonere deres sinn", att ge dem "en ny livsanskuelse".¹¹² På denna punkt sker det alltså en total konfrontation mellan stat och kyrka i Norge våren 1942. I *Kirkens grunn* heter det: "Kirken vilde sviktet sin forpliktelse på det kristne opdrageransvar om den rolig så på at en verdslig øvrighet organiserer en moralsk barne- og folkeopdragelse, uavhengig av kristent syn."¹¹³ Den fascistiska ideologins moraliska kriterium är solidariteten mot den egna rasen och föreställningen om tillvaron som en oavslutlig antagonism. Den kristna moralens viktigaste drag är däremot den självupppoffrande kärleken i Kristi efterföljd. Kyrkan hävdar här både sin egen och föräldrarnas rätt att fostra barnen till kristen tro och livsstil. Vem är samhällets normsändare och normsättare – det är konfliktens kärna. Quisling-regimen hade makten på sin sida. Tredje riket stod på sin höjdpunkt. Kyrkan hade Guds uppdrag och Ordet.

*

Vi ser på punkt efter punkt konflikten mellan kyrkan och staten. Den behandlas i det femte avsnittet med utgångspunkt från reformationens reflektion kring de två "regementena" eller styrelsesätten, med vilka Gud styr och leder den jordiska tillvaron.¹¹⁴ Samhällets administration – överheten – är en Guds ordning för att bevara skapelsen. Nu har ockupationsmakten och Quisling trängt sig in i denna ordning, men den är likafullt en Guds ordning. Att dessa nya makthavare är där, innebär också att de är bundna av de villkor, de uppgifter och begränsningar, som gäller för överheten enligt Guds vilja. Deras första uppgift är att skydda och främja rätten. Rätten är grunden och källan för lagen och rättskipningen. Rätten är enligt S:t Paulus förhanden i det naturliga rättsmedvetandet: "... det som lagen kräver står skrivet i deras hjärtan." (Rom. 2:15) Därför är också utgångspunkten för *Kirkens grunn* både teologisk och naturrättslig¹¹⁵, precis som det var i *Mit brennender Sorge*. Augustana 28 beskriver det jordiska styrelsesättet som *magistratus* – stadens råd – och anger dess uppgift att "... skydda... kroppar och lekamliga ting mot uppenbara oförrätter..."¹¹⁶ Därför är det enligt *Kirkens grunn* "synd mot Gud om staten gir seg til å tyrannisere sjelene og vil bestemme hva de skal tro, mene og kjenne som samvittighetsplikt...der blir staten ikke Guds redskap men en demonisk makt."¹¹⁷ Bibelhänvisningen är Luk. 4:6 ff, Joh. 14:30, Upp. 12-13). När staten – sådan den är i Norge 1942 – söker tvinga föräldrar att låta sina barn bli formade i dess ideologi, då är den inte längre en rättmätig överhet utan en demonisk makt, Uppenbarelsebokens vilddjur. I mötet med det totala samhället räcker inte längre den traditionella lutherska synen på överheten. *Kirkens grunn* är mycket tydlig: "Dersom altså øvrigheten blir til redsel for sjelene når de følger Guds vei, da er den ikke lenger en øvrighet etter Guds vilje, og da er det kirkens plikt for Gud og mennesker å la en slik øvrighed høre sannhetens ord."¹¹⁸ Kyrkan erkänner alltså inte samhällets totala anspråk på makt över den enskilde och samhället. Detta anspråk är demoniskt. Överheten efter Guds vilja förvandlas här till Uppenbarelsebokens vilddjur.

Men även Quisling-regimen hanterade mängder av ärenden, som inte var samvetsfrågor, t.ex. import av kol och spannmål. Därför är kyrkans bedömning differentierad: "På grundlag av skrift og bekjennelse må kirken derfor ta stilling til de tilfeller da der blir reist totalitære krav på å herske også over samvittighetene og når man vil nekte retten til å prøve alt på Guds ords grunn etter den kristne samvittighet."¹¹⁹ Själva det förhållande att kyrkan bedömer och tar ställning till statens krav visar att statens

---

112 Kirkelige dokumenter s. 30.

113 Ibid.

114 Regin Prenter: L' interpretation de la doctrine des deux règnes; i: Regin Prenter: Theologie und Gottesdienst, Århus 1977.

115 Oftestad a.a. s. 8.

116 Svenska Kyrkans bekännelseskriterier, Stockholm 1957, s. 83.

117 Kirkelige dokumenter s. 30.

118 A.a. s. 30 f.

119 A.a, s. 31.

anspråk på att vara den högsta myndigheten med obegränsade anspråk visar att kyrkan underkänner statens självförståelse.

*

Ur statens synpunkt var kyrkan en del av statens verksamhet och kunde styras och regleras med statliga förordningar likaväl som fiskeristyrelsen och tullverket. *Kirkens grunn* hävdar en annan syn. Enligt denna är kyrkan principiellt fri men understödd av staten, när det gäller dess yttre förutsättningar. Yngve Brilioth har undersökt denna relation i sitt verk *Vården om kyrkan* (1956). I *Kirkens grunn* hänvisas till att staten enligt grundlagen utövar "en viss styrende og ordnende myndighet i kirkens anliggender".¹²⁰ Detta innebär emellertid inte att staten kan härska över kyrkan. Istället betyder det att staten är underordnad Skriften och kyrkans bekännelse: "Statskirkeordningen er utelukkende blitt til fordi staten har sagt at den vil tjene kirkens sak og verne om den kristne tro."¹²¹ I förhållande till kyrkan är staten alltså inte härskande utan tjänande, eftersom den kristna tron är det överordnade värdet. Detta innebär att styrande och ordnande åtgärder från statens sida saknar rättslig giltighet, om de inte är underordnade detta högsta värde. Saken blir känslig, när statens högsta företrädare, ministerpresident Quisling offentligt kan säga: "Det er riktig nok at denne verdens ting styres af Forsynet eller af en skjebne."¹²² Quislings och hans tyska uppdragsgivares religiöst klingande uttalanden kan inte dölja att de befinner sig långt från tron på Jesu Kristi Fader. Detta avstånd blev klart både i *Barmen* 1934 och *Mit brennender Sorge* 1937.

Kirkens grunn slutar med en frihetsförklaring, som på samma gång är en lojalitetsförklaring: "Så lenge de nevnte forhold består og føres videre ved nye inngreb, må kirken og dens tjenere leve og handle etter sin forpliktelse på Guds ord og sin bekjennelse, og ta alle de følger som dette måtte få."¹²³

*

Samvetet är ett centralt begrepp i *Kirkens grunn*. Men vad innebär det? Kyrkan har ett grundläggande ansvar för samvetsfriheten: "Hvis noen – og det uten at retten kan påkalles – blir furfulgt og plaget for overbevisnings skyld, da er kirken samvittighetens vokter og må stå sammen med de forfulgte."¹²⁴ Här är "overbevisning" och "samvittighet" två närstående begrepp. Det handlar om vad människan blivit överbevisad om som sin skyldighet och samvetets maning att göra det rätta. En samvettsak är alltså något mycket allvarligare än vad man "känner för", samvetets maning till den enskilde bygger på en noggrann prövning, där man blivit överbevisad om att en särskild slutsats är den rätta. Vidare är överbevisningen om vad som är rätt något, som vuxit fram som en gemensam hållning bland människor med samma ansvar.¹²⁵ Detta gällde den norska lärarkårens avvisande av planerna att låta skolan förmedla statens ideologi. Staten tillgrep som bekant våldsmiddel och fängslade ett stort antal lärare för att tvinga resten till underkastelse. Det är så terrorn fungerar, men inte rättssamhället. Samvettskonflikten 1942 uppstod, därför att staten sökte tvinga föräldrar och lärare att medverka till att den unga generationen av staten gavs en ny värdegrund, som var främmande för kristen tro. Det innebar djupast sett att staten uppträdde som om den vore kyrka: "På samme måte er det synd mot Gud om staten gir seg til å tyrannisere sjelene og vil bestemme hva de skal tro, mene og kjenne som samvittighetsplikt."¹²⁶ Ideologin hos NS var nämligen totalitär. Den utgjorde en helhetssyn på tillvaron. Staten och partiet gjorde anspråk på att ersätta kyrkan som normsättare och normsändare. Det handlade

---

120 Ibid.

121 Ibid.

122 Radiotal nyårsaften 1941. A.a. s. 31.

123 A.a. s. 32.

124 A.a. s. 29.

125 Ibid.

126 A.a. s. 30.

inte bara om ett antal politiska ställningstaganden, det var ett sätt att leva, klä sig, uppträda och att se på tillvaron som en kamp i evolutionens tjänst, där varje tveksamhet var ett svek. Denna helhetssyn, detta livsmönster stod i öppen konflikt med den kristna övertygelsen, och staten hade redan använt de skarpaste tvångsmedel för att driva igenom sin värdegrund i skolan. *Kirkens grunn* varnar: "For om staten vil tvinge og binde sjelene i overbevisningens saker, da kommer derav ikke annet enn samvittighetsnød, urett og forfølgelse."¹²⁷ Samvetsnöden består alltså i att bli tvingad att göra det man överbevisats om är felaktigt. Om man inte viker för tvånget utan istället gör det man överbevisats om vara rätt, svarar tvångsmakten med förföljelse och rätten upphävs. Därmed är samhällsgrunden sprängd.

För kristna är förhållandet till överheten mer än en fråga om att anpassa sig. Det är istället en samvetssak att lyda överheten, men det ställer också relationen på ett helt annat plan "En rett øvrighet er en Guds nådegave og vi erklærer med apostelen at vi for samvittighetens skyld plikter å lyde en slik øvrighet i alle timelige ting."¹²⁸ Redan här finns två begränsningar. Det handlar för det första inte om varje slags överhet utan om en *rätt* överhet, en som är en Guds gåva till landet. Då väcks frågan om vad som kännetecknar en rätt överhet, men innan den besvaras görs ännu en begränsning. Den kristna lydningen mot en rätt överhet gäller endast "i alle timelige ting", d.v.s. i allt som inte skadar relationen till Gud. *Kirkens grunn* fortsätter: "Men de ord for samvittighetens skyld betyr at det er for Guds skyld vi lyder øvrigheten og at vi derfor skal lyde Gud mer enn mennesker."¹²⁹

Samvetssaken är det, som kan bestå inför Guds ansikte. När samhällets rättfärdighet är något annat än Guds rättfärdighet, är det Guds rättfärdighet, som gäller. Vi har redan sett att samhällets, partiets och statens rättfärdighet under Quisling var den totala lojaliteten mot den egna rasen, som uppfattades som evolutionens spjutspets. Detta var värdegrundens bas. Värdegrunden för den kristna tron är det rike, där Jesus Kristus är Herren. Detta är det enda, som kan bestå inför Guds ansikte. Nu kommer *Kirkens grunn* fram till vad, som kännetecknar en rätt överhet, en som den kristne lyder för samvetets skull: "Apostelen klargjør hva den rette øvrighet skal kjennes på. Den rette øvrighet kjennes på at den ikke er til redsel for den gode gjerning, men for den onde gjerning.(Rom. 13, 3)".¹³⁰

Vad som är en god gärning har beskrivits i det föregående. Det är det man gör för Guds skull, det som kan bestå inför Guds ansikte. *Kirkens grunn* drar slutsatsen: "Dersom altså øvrigheten blir til redsel for sjelene når de følger Guds vej, da er den ikke lenger en øvrighet etter Guds vilje, og da er det kirkens plikt for Gud og mennesker å la en slik øvrighet høre sannhetens ord..."¹³¹ Detta Guds ord är kyrkans röst mot den falska överheten, som inte längre är en Guds gåva och inte kan göra anspråk på lydning utan tvärtom måste möta olydnad från kristna. Det är kyrkan och inte partiet eller staten som kan avgöra vad som är Guds vilja och vad som är en god gärning. Det är kyrkan, som avgör, vad samvetet är bundet till. Detta kan kyrkan göra, därför att den bevarar den insikt i Guds vilja, som är given i uppenbarelsen och bekännelsen: "På grunnlag av skrift og bekjennelse må kirken derfor ta stilling til de tilfeller da der blir reist totalitære krav på å herske også over samvittighetene og når man vil nekte retten til å prøve alt på Guds ords grunn etter den kristne samvittighet..."¹³² Detta är samvetets bas. Det är alltså långt ifrån vad man "känner för". Det handlar istället om vad man i kyrkans gemenskap prövar inför Guds ord och blir överbevisad om såsom Guds vilja.

Gud är hela världens Herre, också samhällets. Därför är hans bud förpliktande också för dem som inte tror och inte erkänner budens giltighet. Även de har dem skrivna i sitt hjärta, och även för dem är det en välsignelse att följa dem. Också för dem har det ödesdigra följder att bryta mot dem. Gud

---

127 Ibid.

128 Ibid.

129 Ibid.

130 Ibid.

131 A.a. s. 30 f.

132 Ibid.

är den yttersta normsättaren för hela tillvaron, och kyrkan är hans normsändare i världen. Bernt T. Oftestad skriver: ”Denna tro på Guds herravälde över världen har till följd att man håller fast vid tanken om en naturlig uppenbarelse. Även om denna teologiska poäng inte kommer till direkt uttryck i dokumenten från den norska kyrkokampen, så är den naturliga uppenbarelsen förutsatt i den teologi som bar kampen och på flera sätt kommer detta fram; men först och främst i tanken att den *positiva* rätten i samhället måste ha sin grund i *naturrätten*.”¹³³ Med positiv rätt avses den skrivna lagboken och rättstillämpningen, medan naturrätten ytterst är Guds ordning för den mänskliga tillvaron. Den är skriven i människors hjärtan och närvarande i samvetet, som alltså är ett med-vetande om Guds ordning, där människan tillsammans med Gud vet det rätta.

Inför Förintelsen 1943

20 februari 1942 samlades 15 höga företrädare för riksregeringen och SS i Wannsee utanför Berlin. Syftet var att planera utrotningen av de europeiska judarna. Konferensen var strängt hemlig.

I september 1943 blev Wannsee-konferensens planer förverkligade också i Danmark. Den tyske diplomaten Georg Ferdinand Duckwitz avslöjade emellertid den förestående deportationen för den danska motståndsrörelsen, som lyckades rädda huvuddelen av de danska judarna.¹³⁴

Planen att förinta det judiska folket har varken religiös eller ekonomisk bakgrund. Detta klargjorde Hitler redan i *Mein Kampf*. Det hela byggde istället på evolutionistiska och genetiska föreställningar. I nazismens antagonistiska världsbild gick utvecklingen framåt genom en ständig kamp, där det genetiskt överlägsna kämpade mot och förintade det genetiskt underlägsna och felutvecklade. Liknande föreställningar finns redan i Darwins *Descent of Man*. Liksom hos Darwin sker utvecklingen enligt Hitler under kamp, och kampen står mellan raserna – de bättre och de sämre. Till de sämre ansågs – enligt Hitler - judarna höra. För Darwin var däremot hototterna ett exempel på en underlägsen ras. Judarna sågs sålunda av nazisterna som ett hinder för evolutionen. Dessa föreställningar präglade samhällsanda och stat i Tredje riket, men inte i Danmark. Men Danmark var ockuperat av Tredje riket, och det var förutsägbart att det skulle medföra största fara för de danska judarna. Det totala samhället sträckte sin politik även utöver sina egna gränser. Ett totalt samhälle kan inte begränsa sig till en nation. Det har en inre logik, som kräver att det omformar allt efter sin samhällsanda, också den omgivande världen. Det gäller i synnerhet, när det totala samhället är totalitär.

Den förestående deportationen av de danska judarna blev känd även för de danska biskoparna. De riktade 29 september genom de danska departementscheferna en protestskrivelse till de tyska myndigheterna. Denna skrivelse lästes följande söndag, 3 oktober, upp i så gott som alla danska kyrkor. Den danska folkekirken var alltså intakt. Biskoparna stod fria i förhållande till den nya samhällsanda, som trängde sig på söderifrån, och de danska prästerna följde biskoparnas ledning. Det var inte första gången som biskoparna tog till orda i denna fråga. Redan 15 januari 1943 hade de vänt sig till justitieministern med en protest mot rashatspropagandan.¹³⁵

Biskoparna anger fyra grunder till sin protest. Den första grunden är att Jesus Kristus är född av en judisk mor, enligt Guds löfte till hans egendomsfolk. Den andra grunden är att förföljelsen av judarna strider mot den människosyn, som är en följd av det budskap, som Jesu Kristi kyrka är satt att

---

133 Oftestad a.a. s. 15.

134 Johannes Dose: Georg Ferdinand Duckwitz in Dänemark 1943-1945, utan tryckår och tryckort; utg. Auswärtiges Amt, Bonn.

135 Kirkelige dokumenter s. 13 f.

förkunna: "Kristus kender ikke Personsanseelse, og han har lært os at se, at ethvert Menneskeliv er dyrebart i Guds Øjne."¹³⁶ Biskoparna argumenterar alltså inte utifrån "allas lika värde", vilket bara innebär att alla människor är likvärdiga i relation till varandra. Biskoparnas argument är istället att varje människa är dyrbar inför Gud, i Guds ögon. I det först fallet är perspektivet inomvärldsligt, immanent. Biskoparnas argument är transcendent. Det är i relationen till Gud som varje människas verkliga värde träder fram.

Biskoparnas tredje grund för avståndstagandet från judeförföljelsen är det danska folkets rättsmedvetande. Det uttrycks i grundlagens ord om varje människas lika rätt och ansvar. Lika rätt innebär att staten/myndigheterna inte kan behandla människor olika beroende på vilken ras eller religion de tillhör. Biskoparna ser hela det danska folket som en solidarisk familj: "Uanset afvigende religiøse Anskuelse vil vi kæmpe for, at vore jødiske Brødre og Søstre bevarer den samme Frihed, som vi selv sætter højere end Livet."¹³⁷

På vad sätt kunde de danska biskoparna kämpa för judarna? De hade varken stridsvagnar eller slag-skepp. Deras skarpaste vapen var att de kunde upphäva de kristnas lydnadsplikt mot överheten. Att detta var ett kraftfullt vapen visade sig i de danska judarnas räddning. När medborgarna inte längre lyder, är myndigheterna i samma situation som en militär chef, när manskapet gör myteri.

Biskoparna är mycket tydliga: "Der findes hos den danske Kirkes Ledere en klar Forstaelse af vor Forpligtelse til at være lovlydige Borgere, som ikke utidigt sætter sig op mod dem, der øver Myndighed over os, men samtidig er vi i vor Samvittighed bundne til at hævde Retten og protestere imod enhver Krænkelser; derfor vil vi i givet Fald utvetydigt vedkende os Ordet om, at vi skal adlyde Gud mere end Mennesker."¹³⁸ Hänvisningen är till Apg. 5: 29.

Samvetet är alltså mer än individens känsla av vad som är riktigt, samvetet är en bundenhet till en objektiv verklighet, nämligen rätten, som den i detta fall beskrivs i den danska grundlagen. Denna i sin tur är grundad i Guds vilja, som blir tydlig i Jesu Kristi undervisning. När rätten kränks genom deportationen av judarna, upphör alltså medborgarnas förpliktelse att lyda överheten, som i detta fall är de tyska myndigheterna. Det betyder att överheten inte längre är av Gud; istället är det vilddjuret i Uppenbarelseboken, som ger sig tillkänna. Det är Bibelns två bilder av de jordiska myndigheterna.

*

Preussens unierade landsdelskyrka var sedan kyrkovalen 1933 i händerna på Deutsche Christen. Det var otänkbart att deras kyrkoledning skulle göra något uttalande om den judeförföljelse, som följde på Wannsee-konferensen. Men de grupper, församlingar och enskilda, som hade slutit upp kring Barmen-förklaringen 1934 höll samman i en bekännelsesynod, och de sände i månadsskiftet oktober-november ut ett budskap inför höstens instundande bot- och böndag. Detta lästes upp i alla kyrkor, där det fanns präster som var anslutna till eller stod nära bekännelsesynoden. Det har formen av ett omvändelserop med utgångspunkt från Tio Guds bud.

De norska biskoparna hade i konflikten om föräldrarätten hävdade att Tio Guds bud är giltiga för hela samhället, och samma syn har den preussiska bekännelsesynoden. På Bibelns och budens grund utgör kyrkan en statsfri zon och är obunden av samhällsandan: "Vi får inte förhålliga mänskliga lagar och förordningar som om de var Guds verk. Kyrkan får inte låta sig berövas rätten att förkunna Guds heliga bud. Endast där den kallar överträdelse av Guds heliga bud för *synd*, kan den också förkunna

---

136 A.a. s. 10.

137 Ibid.

138 A.a. s. 10 f.

Guds nåd, syndernas förlåtelse, frälsning och salighet genom Kristus.”¹³⁹ I utläggningen av det femte budet heter det: ”Ve oss och vårt folk, om det av Gud givna livet ringaktas, och människan som är skapad till Guds avbild endast värdesättes efter sitt nyttovärde. Ve oss, om det anses berättigat att döda människor för att de inte kan leva ett liv som är värt att leva eller tillhör en annan ras. Ve oss om hat och obarmhärtighet tränger sig fram. Ty Gud har sagt: ’Du skall icke dräpa.’”¹⁴⁰

Livet är en Guds gåva, och det innebär att människan inte fritt disponerar över det. Det är en gåva vi har att svara för. Människan är skapad till att återspegla Gud. Hon är Guds avbild. Det innebär att varje angrepp på livet är ett angrepp på Gud själv, ett helgerån. Detta gäller varje levande människa, oavsett ras och fysisk status. 1943 var detta ifrågasatt, både av staten och av samhällsandan. Det drabbade judarna, de obotligt sjuka och de handikappade. Inför denna synd förkunnar kyrkan, att varje människa har den värdighet det innebär att hennes liv är en gåva av Gud och att hon är skapad till Guds avbild. Femte budet är det stora skyddet för människans liv och värdighet.

Hur kom det sig att just den preussiska bekännelsesynoden gjorde denna manifestation? Det var ett oerhört djärvt steg i en totalitär stat, där Gestapo övervakade varje avvikande rörelse och grupp.

Operation Gnadentod – planen att döda alla obotligt sjuka och mentalt handikappade – var beslutad av Adolf Hitler själv 1 september 1939. När planen sattes i verket låg besluten i läkarhand. Det var läkare, som beslutade, vilka som skulle dödas. Läkare var f.ö. den största yrkesgruppen bland de anklagade och dömda vid Nürnbergrättegångarna efter krigsslutet. Efter läkarbeslutet fördes de sjuka till särskilda institutioner, där de mördades.

Den preussiska bekännelsesynoden tog upp frågan redan på sitt möte 12-13 oktober 1940, där man beslutade att förbereda ett teologiskt uttalande om eutanasi.¹⁴¹ Arbetet gick långsamt framåt och först 1943 kunde den preussiska bekännelsesynoden anta ett dokument i frågan. Det behandlade då även dödande i krig, samt avrättning.¹⁴² Det är detta teologiska dokument, som utgör grunden för utläggningen av femte budet i budskapet till församlingarna inför botdagen 1943. I dokumentet understryks livet som en Guds egendom: ”... alla människors liv tillhör Gud ensam. Livet är heligt för Gud, också Israels folks liv.”¹⁴³ Wilhelm Niemöller skrev 1964 om bekännelsesynodens budskap till församlingarna: ”Det är det tappreste och modigaste, som någonsin har kommit från en kyrkoledning. För dem som skrev och spred innebar det livsfara.”¹⁴⁴

*

De danska biskoparnas protest mot deportationen av judarna ligger i tiden några veckor före den preussiska bekännelsesynodens budskap till församlingarna. Endast några dagar senare kom ett uttalande om jedeförföljelserna från den norska kyrkan. 27 oktober hade Quisling undertecknat en lag enligt vilken alla judars egendom beslagtogs. Alla judiska män över 15 år skulle arresteras.¹⁴⁵ De norska judarnas öde blev en stor skandinavisk tragedi. Av 1800 norska judar omkom nästan 800 i koncentrationsläger eller under transporter.

De norska biskoparnas protest är undertecknad också av de frivilliga kristna rörelsernas och frikyrkornas ledare. Utgångspunkten är människovärdet, som har sin grund i skapelsen. Gud har skapat

---

139 A.a. s. 37.

140 Ibid.

141 Evangelische Dokumente s. 28.

142 A.a. s. 29.

143 Ibid.

144 Ibid.

145 Kirkelige dokumenter s. 32.

alla människor ur samma ursprung, ”samma blod” (Apg. 17:26)¹⁴⁶ Argumentet är träffande i sammanhanget, eftersom den nazistiska propagandan hävdade att judarna hade ett annat ”blod”, som var skadligt för evolutionen. Vidare pekar de kristna ledarna på aposteln ord: ”Gud har inte förskjutit sitt folk.” (Rom. 2:11) Inför Kristus är den etniska bakgrunden irrelevant (Gal. 3:28). Men det starkaste argumentet är inkarnationen. När Gud lät sig födas som människa, blev en judisk kvinna hans mor.¹⁴⁷ Av detta drar undertecknarna slutsatsen att alla människor har samma människovärde och samma människorätt. De har samma rätt att behandlas lika av rättssamhället.

Den norska grundlagen stadgar att den evangelisk-lutherska bekännelsen är statens ”offentliga religion”. Det innebär att staten är förpliktad till bekännelsen. Att handla mot bekännelsen är därmed grundlagsbrott: ”Og det vil si at staten ikke kan gi noen lov eller forordning som er i strid med kristen tro og kirkens bekjennelse.”¹⁴⁸ Quislings lag av 27 oktober är alltså olaglig. Detta är kyrkan skyldig att visa på: ”Kirken har nemlig Guds kall og fullmakt til å forkynne Guds lov og Guds evangelium. Derfor kan den ikke tie når Guds bud tredes under føtter. Og nå er det en av kristendommens grunnverdier som er krenket: De Guds bud som er grunnleggende for alt samfunnsliv nemlig rett og rettferdighet.”¹⁴⁹ Guds bud är i detta sammanhang att alla människor äger samma mänskliga värdighet genom skapelsen och inkarnationen. En människa är alltid en människa. Detta hävdas här i motsats till socialdarwinismen, som särskiljde lägre raser och högre raser, beroende av hur långt de nått i evolutionen. Dessa två synsätt är oförenliga. I det konkreta fallet – deportationen av de norska judarna – blir det uppenbart hur väsensskilda de är.

Men – är inte frågan om judars rätt att bo i Norge enbart en politisk fråga? Är det inte den världsliga överheten, som skall avgöra om judar skall få ha fast eller lös egendom? Skall staten styras av kyrkan vad gäller ekonomi och befolkningsfrågor? De kristna ledarnas svar är jakande. Allt samhällsliv vilar nämligen på Guds bud, och om Guds bud överträdes är det kyrkans plikt att tala: ”I kraft av dette vårt kall formaner vi derfor den verdslige myndighet og sier i Jesu Kristi navn: Stans jødeforfølgelsen og stopp det rasehat som gjennom pressen spredes i vårt land.”¹⁵⁰ Denna förmaning till överheten har en fortsättning: ”På samme vis formaner vi i forkynnelsen vårt folk til å avholde seg fra urett, vold og hat.”¹⁵¹ Med orden ”avholde seg fra uretten” löses det kristna samvetet från deltagande i aktioner mot de norska judarna.

I jämförelse med Danmark fick de norska kristna ledarnas aktion ringa gensvar. Man skall då minnas att förhållandena var mycket olika. Norge hade Nasjonal Samling med över 40.000 medlemmar, medan det danska nazistpartiet var så obetydligt att inte ens tyskarna fäste något avseende vid det. Den högste tyske företrädaren i Danmark, Dr Werner Best, höll låg profil, och Georg Ferdinand Duckwitz var inte den ende i den tyska administrationen, som motarbetade planerna på att deportera judarna. Joseph Terboven, den tyske rikskommissarien i Norge, var en brutal och konsekvent främjare av de nazistiska idealen. De norska myndigheternas – särskilt polisens - agerande bidrog till att göra de norska judarnas öde till en tragedi.

*

Om vi ser på hur kyrkorna i Tyskland, Danmark och Norge handlade inför Förintelsen, blir några linjer tydliga. Redan i Barmen 1934 och *Mit brennender Sorge* 1937 avvisas det rastänkande, som fått vetenskapliga anspråk genom evolutionismen. Guds buds giltighet för hela samhället hävdas i alla de

---

146 Ibid.

147 Ibid.

148 Ibid.

149 A.a. s. 33.

150 Ibid.

151 Ibid.

dokument vi hittills har mött, och det innebär att mänskligt liv alltid är skyddat och skyddsvärt. Varje människa är en människa, fullt ut. Vi har också sett att människovärdet är varje människas värdighet inför Gud som hans skapelse. Därför att varje människa är skapad av Gud, är varje människa också dyrbar i Guds ögon. Detta är ett annat sätt att se på saken än det enbart horisontella, där varje människa anses ha samma värde som den som står bredvid. Där blir människovärdet ett jämförelsevärde istället för att vara ett absolut värde.

I de dokument vi behandlat framträder kyrkan med anspråk på att ha ett myndigt ord att säga till samhällets ledare och enskilda, därför att Gud är hela tillvarons Herre. Kyrkan har en gudomlig, profetisk fullmakt, som innebär att hon också kan lösa enskilda från lydnadsplikten mot överheten. Kyrkan är statens samvete och samvetets väktare. Detta profetiska uppdrag fullgör kyrkan genom det av Kristus instiftade ämbetet. Detta är en aspekt, som kom tydligt fram i encyklikan, de danska och norska dokumenten, medan det däremot var svagt i de tyska evangeliska, beroende på att ämbetet där i så hög grad blivit erövrat av samhällsandan. De danska och norska kyrkorna var däremot intakta, liksom ledningsstrukturerna i de tyska katolska stiftet, även om den större delen av medlemmarna gått tidsandans väg och de frivilliga organisationerna var illa trängda.

Kirken og Retten 1944

Den tyska ockupationen av Danmark innebar 1940-1943 att Danmark fortfarande styrdes av sin egen regering, men inom de gränser som ockupationsmakten angav. Dansk polis, danska domstolar och danskt försvar existerade fortfarande. Undan för undan blev de tyska ingreppen alltmer oberäkneliga, och 29 augusti 1943 avgick regeringen och det tyska överkommandot utlyste undantagstillstånd. En månad senare inleddes judeförföljelsen.

4 januari 1944 inträffade mordet på Kaj Munk, som väckte oerhört uppseende i hela landet. Det var organiserat av Sicherheitsdienst inom SS. Rättssamhället stod nu inför sitt sammanbrott. Man fruktade en total konfrontation med ockupationsmakten. Detta skulle sannolikt innebära att biskoparna inte längre kunde fungera som kyrkans ledare. I Norge befann sig redan Oslos biskop Eivind Berggrav i husarrest. I denna situation utsände *Præsternes Uofficielle Forening* i mars 1944 dokumentet *Kirken og Retten i den aktuelle Situation*.¹⁵² Det är det mest genomarbetade dokumentet från den danska kyrkokampen. Författare var Regin Prenter, präst i Århus och doktorand. Vid hans sida fanns professor K.E. Løgstrup. Regin Prenter var själv engagerad i motståndsrörelsen.¹⁵³

När *Kirken og Retten* skrevs 1944 fanns redan Barmendeklarationen (1934), *Mit brennender Sorge* (1937) och *Kirkens grunn* (1942). Liksom *Kirkens grunn* tar *Kirken og Retten* sin utgångspunkt i det kyrkliga ämbetet, nämligen i prästvigningen med dess fullmakt att förkunna evangelium om Jesus Kristus till sann och allvarlig omvändelse, till lydnad mot den rätta överheten, till barmhärtighet mot de nödställda och kärlek mot medkristna.¹⁵⁴ Redan här finns formuleringar, som förebådar situationen 1944. Vad var nämligen den rätta överheten? Kunde det tyska överkommandot kallas en rätt överhet, när rättssamhället ersatts av en godtycklig terror med enda syfte att skapa underkastelse genom skräck.

Kunde barmhärtigheten mot de nödställda vara grund till att lösa kristna från lydnadsplikten mot överheten, d.v.s. det tyska överkommandot? Tiotusentals danskar hade redan handlat så vidn judarnas räddning. Men – är det inte kyrkans uppgift att ge vägledning endast i själens angelägenheter?

---

152 A.a. s. 19 ff.

153 Regin Prenter: *Erindringer*, Århus 1985, s. 117 ff.

154 Prästlöftet enl. dansk ritual. *Kirkelige dokumenter* s. 20.

Kirken og Retten svarar: "Naar denne Sætning siges saadan, at visse Omraader af Menneskelivet der- ved søges afspærret fra Gudsordets Formaning og Trøst, da er den uden Tvivl Usandhed, af hvilke Motiver den eller maatte være fremsat."¹⁵⁵ När prästen enligt sin ed och sin fullmakt skall förkunna evangelium till barmhärtighet mot de nödställda, kan han alltså inte tåga inför sina landsmäns nöd i ett laglöst samhälle. Hans Herre är nämligen alltings Herre. Detta är samma grundhållning som i Barmendeklarationen, *Mit brenneder Sorge* och *Kirkens grunn*: "Det sande Evangelium forener os ved Tro- en med den Gud, der er *alle* Tings Herre, og for hvem intet Omraade af Tilværelsen kan spærres."¹⁵⁶

Upplösningen av rättsstaten genom den tyska terrorn gjorde det svårt för kyrkan att förkunna lydnad förr överheten. Förpliktelsen och fullmakten gällde ju att förkunna lydnad för den *rätta* överheten. Det är den överhet som enligt det apostoliska ordet belönar det goda och bestraffar det onda. Terrorn kan däremot drabba vem som helst. Kyrkan kan inte stanna vid att mana till "lugn och ordning", den måste få öppet tala om nödlägets upphov, nämligen rättsstatens upplösning genom överhetens terror.

29 september 1943 utlyste det tyska överkommandot undantagstillstånd. Därmed blev Haag-konventionen III av 1907 rättsgrund. Danmark var nu i varje avseende ett ockuperat land. Enligt denna rättsgrund har nu ockupationsmaktens militära myndigheter ansvaret för den yttre ordningen. Däremot är halvcivila och civila organ som Sicherheitsdienst och Gestapo olagliga. Om denna rättsgrund inte respekteras, kan kyrkan inte mana till lydnad för överheten.¹⁵⁷ Därmed är de kristna lösta från lydnapplikten. Det är inte så att kyrkan blandar sig i politiken. När staten hotar att upplösa sig själv i godtycklighetens despoti är det kyrkans plikt att kalla till rättens försvar.¹⁵⁸ Det innebär inte ett ställningstagande för en viss statsform. Det är inte statsform det handlar om, det är rätten. *Kirken og Retten* säger: "*Kirken er lidenskabeligt interesseret i, at Retten bestaar. Thi Retten er Guds gode Gerning. (C.A. XVI).*"¹⁵⁹

Därför har kyrkan ett budskap till varje statsmakt, också till det tyska överkommandot 1944: "Ved sin lidenskabelige Interesse for Retten er *Kirken* – og det skal den være – *enhver Statsmagts Samvittighed.*"¹⁶⁰ På denna punkt finns en större klarhet i *Kirken og Retten* än i Barmen. Då, 1934, sades kyrkans uppgift gentemot staten endast vara att påminna om Guds rike, men nu – tio år senare – hade det klarnat att fullmakten gällde värdet om rätten som Guds goda skapelseordning. Barmendeklarationen hade varit präglad av Karl Barth. Regin Prenter hade varit hans lärjunge och blev mannen bakom *Kirken og Retten*, men här visade det sig att lärjungen nått längre än läromästaren.

Ett brev i en folkets livsfråga 1951

Civilbefolkningen i USA och Sverige hade upplevt världskriget på åskådarplats. Inga bombplan hade angripit New York eller Stockholm, och jämfört med den väldiga befolkningen var de amerikanska förlusterna på fjärran fronter ringa. I båda länderna var samhällsstruktur och produktionsapparat oskadda och intakta. Tiden efter 1945 innebar för både USA och Sverige en hastigt stigande levnadsstandard och en upplösning av många traditionella band, bl.a. genom en omfattande befolkningsomflyttning. Efterkrigstiden blev också en tid av starkt förändrad lagstiftning i Sverige. Det gällde äktenskap, abort och homosex. Över hela linjen var det liberalisering som gällde. De traditionella livs-

---

155 Ibid.

156 Ibid.

157 A.a. s. 23.

158 Ibid.

159 Ibid.

160 Ibid.

formerna hade nu endast ett begränsat stöd av lagen, och det var förutsägbart att förändringen skulle gå vidare. Att de traditionella livsformerna också var grundade i Guds Ord, var en ovidkommande synpunkt för lagstiftarna. Det förändrade rättsläget var emellertid inte enbart frukt av en politisk ambition, det hade också sin grund i samhällsändans förändring, där individualismen och normlösheten trängde sig fram alltmer, alltifrån kulturlivet långt ner i folkdjupen.¹⁶¹ Det som kan uppfattas som normlöshet visade sig snart vara ett annat och än mer tvingande fastän oscillerande normsystem, och individualismen var insatt i en kraftfull kollektivism, som dock snabbt kunde skifta gestalt. I det socialdemokratiska folkhemmet förverkligades Marx ord om det borgerliga samhället: "Allt fast och bestående förflyktigas, allt heligt vanhelgas..."¹⁶²

Det är i detta läge de svenska biskoparna tar till orda genom *Ett brev i en folkets livsfråga* 1951. Det är ett herdabrev, riktat till Svenska Kyrkans präster för att ge dem vägledning i den förändrade samhällsandan och det nya rättsläget. Biskoparna har alltså avstått från rollen som statens samvete. De riktar sig till prästerna för att ge dem vägledning i församlingsvården. Anspråket är alltså betydligt nedtonat, om man jämför med de tidigare dokument vi reflekterat över.

Biskoparna har inget förmaningens ord till lagstiftarna. De punkter där de har någon kritik mot samhällets makthavare rör bostäder för unga par, ensamstående mödrars sociala situation samt homosexuell utlevelse och prostitution. I det första fallet saknar de samhällets ansvarstagande. Biskoparna skriver om bostadsbristen: "I en sådan svårighet röjer sig en fundamental brist hos det moderna samhället, som detta i sin socialpolitik måste se som en mycket angelägen uppgift att snarast avhjälpa."¹⁶³ I det andra lagstiftningens ingripande.¹⁶⁴ Om ensamstående mödrars situation heter det i avsnittet om abort: "Att däremot ett havandeskap avbrytes på grund av samhällets oförmåga att bereda sociala livsmöjligheter för barnet och barnaföderskan är en allvarlig dom över ett kultursamhälle, som måste låta sig angeläget vara att avhjälpa dessa sociala brister".¹⁶⁵ Detta innebär en kritik mot 1946 års abortlag, som öppnade möjligheten för abort av socialmedicinska skäl.

När det gäller homosexuell utlevelse heter det: "Den som övar homosexuella handlingar bryter mot Guds bud. Därför får de nya bestämmelserna i den svenska strafflagen icke tagas till intäkt för den uppfattningen, att homosexuella handlingar äro etiskt försvarliga."¹⁶⁶ I dessa ord finns en markering av att lagstiftningen och den grundläggande etiken har drivit isär. Samhället värnar inte längre rätten, d.v.s. Guds ordningar för skapelsen. När det gäller prostitution är tonläget än mer pregnant: "Det är en oavvislig plikt för samhället att kraftigt ingripa mot dem som för slem vinnings skull förmedla homosexuellt umgänge."¹⁶⁷ Detta är ett budskap de vill att prästerna skall förmedla. I den meningen vill de, fast indirekt, vara samhällets normsändare.

Biskoparna vill ge sina präster vägledning i hur de skall bemöta det nya samhällslägets problematik. De framträder som ett kollegium med en gemensam auktoritet. Denna auktoritet har sin grund i kyrkans uppdrag: "Kyrkan har att förkunna Guds vilja, sådan den uppenbarats i evangeliet, och tillämpa evange-

---

161 Se Rune Imberg: Stengrund och nådesunder – Några kyrkohistoriska perspektiv på Bo Giertz antropologi; i. Fri och bunden - En bok om teologisk antropologi, Göteborg 2013, s. 269 ff. Se även Rune Imberg: Svenska kyrkans sexualsyn, Dagen 2/4 2014. Se också Nils Kristensson: Rädsla familjen – befolkningspolitiska och sexualetiska frågor under 1930-talet, Uppsala 1997.

162 Det kommunistiska manifestet; Karl Marx, Friedrich Engels: Manifest der kommunistischen Partei, Peking 1975, s. 37: "Alles Ständische und Stehende verdampft, alles Heilige wird entweiht..."

163 Ett brev i en folkets livsfråga, Stocholm 1951, s. 7.

164 Ibid.

165 A.a. s. 9.

166 A.a. s. 14.

167 Ibid.

liets centrala budskap på livets skiftande förhållanden.”¹⁶⁸ Den möjlighet, som prästerna har att nå ut med biskoparnas vägledning är de punkter, där de kan nå ut till folket: konfirmandundervisning, predikningar och övrig undervisning samt enskild själavård: ”I denna situation ha den svenska kyrkans biskopar funnit sig böra rikta ett samfällt budskap till sina ämbetsbröder och genom dem till församlingarna.”¹⁶⁹

Biskoparna når så långt som församlingsprästerna når. Det är alltså endast i begränsade sammanhang *Ett brev i en folkets livsfråga* kunde påverka. Sverige var redan 1951 ett starkt sekulariserat land. Men själva det förhållande att biskoparna tar till orda i konflikt med samhällsanda och politisk ledning är ett vittnesbörd om att de har ett kallelsemedvetande och en fullmakt, grundad i deras vigning. I detta kallelsemedvetande ingår att de kan förutsätta prästernas solidaritet.

Biskoparna vet sig tala på hela kyrkans vägnar. Om äktenskapet säger de: ”Kyrkan vill skydda och vårda denna Guds gåva.”¹⁷⁰ Om skilsmässor skriver de: ”Av dessa skäl vänder sig kyrkan mot den skilsmässomentalitet i tiden, enligt vilken äktenskapet är ett kontrakt, som binder kontrahenterna endast så länge de ha lust.”¹⁷¹ Biskoparna talar med hela kyrkans auktoritet: ”Kyrkans bestämda varning för sexuellt umgänge före äktenskapet är i djupaste mening livsbejakande.”¹⁷² De är mycket bestämda, också i konkreta frågor: ”Kyrkan avvisar den meningen, att föräktenskapliga förbindelser kunna tillåtas, om preventivmedel användes.”¹⁷³ Deras övertygelse om att föra hela kyrkans talan är stor också på svåra områden: ”Vår kyrka delar ej den uppfattningen att abort under alla förhållanden är förkastlig.”¹⁷⁴ Det visar sig i det följande att biskoparna i huvudsak ansluter till 1938 års abortlag, som medger abort av medicinska, humanitära och rashygieniska skäl.

1951 fanns ännu inte möjligheten att avgöra faderskapet genom gentest. Om den av kvinnan utpekade fadern nekade, kunde han genom edgång göra sig fri från ansvaret. Det är bakgrunden till biskoparnas ord: ”Kyrkan hävdar med all kraft den blivande faderns ansvar gentemot såväl det väntade barnet som den blivande modern. Den man som här sviker är ovärdig som människa och samhällsmedlem.”¹⁷⁵ De starka uttrycken är ett tecken på problemets allvar och omfattning.

Biskoparna tog även i hela kyrkans namn ställning till artificiell insemination. Då det rörde sig om sperma från maken fanns inget att invända, men i annat fall tedde det sig annorlunda: ”På ett annat sätt måste kyrkan betrakta den *heterologa* inseminationen, där sperman överföres på ogift kvinna eller till maken i ett äktenskap från utomstående part.”¹⁷⁶ Avvisandet har sin grund i att ett sådant förfarande egentligen bryter äktenskapets band. Dessutom bryter den som lämnar sperma mot sitt ansvar: ”Den man, som lämnar sperma till inseminationsbarn, bryter mot själva faderskapets idé. Han blir upphov till barn som han icke känner och åt vilka han varken kan eller får giva fadersvård.”¹⁷⁷

När biskoparna på detta sätt talar om ”faderskapets idé” blir det tydligt att de egentligen tänker naturrättsligt, utifrån det som är givet i skapelsen, och inte i första hand utifrån uppenbarelsen i Kristus Jesus. Det blir tydligt redan i inledningen, där biskoparna hänvisar till ”de av Skaparen givna normerna”.¹⁷⁸ Jesus bekräftar dessa normer: ”Därvid bör man ständigt hålla i minne, vilken ställning vår

---

168 A.a. s. 3.

169 A.a. s. 4.

170 Ibid.

171 A.a. s. 5.

172 A.a. s. 6.

173 A.a. s. 7.

174 A.a. s. 8 f.

175 A.a. s. 10.

176 A.a. s. 12.

177 Ibid.

178 A.a. s. 3.

Frälsare själv intog.”¹⁷⁹ Hans förlåtande barmhärtighet upphäver inte de av Skaparen givna normerna utan stadfäster dem – annars funnes det ju ingen överträdelse att förlåta. Biskoparna skriver: ”Kyrkans väg är Jesu egen: fasthet i de sedliga principerna, klar undervisning om vad som är brott mot Guds bud och slösande barmhärtighet mot den som ångrar sin synd.”¹⁸⁰

Biskoparna framträder med anspråk på att – fastän indirekt - vara normsändare och normsättare för hela samhället, väktare och beskyddare av de ordningar, som Skaparen gett. De är medvetna om konflikten med samhällsandan och makthavarna. Lagen och tidsandan säger ett, den kristna etiken – Guds vilja - säger ett annat. Hur skall man handla i den situationen? I *Kirkens grunn* och *Kirken og retten* innebar denna konflikt att den kristne i det konkreta fallet var löst från lydnadsplikten mot överheten. Den slutsatsen drar inte de svenska biskoparna. De kunde dragit den och gett en vägledning till de präster och borgerliga vigselförrättare, som ställdes inför kravet att viga frånskilda. De kunde också gett vägledning till den sjukvårdspersonal, som ställdes inför kravet att utföra abort p.g.a. socialmedicinska skäl. I dessa och liknande fall blir deras tystnad talande.

Det viktiga och förblivande värdet i *Ett brev i en folkets livsfråga* är att biskopskollegiet tog till orda i hela kyrkans namn och värnade om ”de av Skaparen givna ordningarna” med sitt ämbetes auktoritet, i konflikt med en samhällsanda och en stat med ambitioner att nyordna hela den mänskliga tillvaron. Biskopsmötet hade 1951 ingen rättslig ställning men tog sig genom *Ett brev i en folkets livsfråga* uppgiften att tala i hela Svenska kyrkans namn. Kyrkan i Sverige hade fått en röst, liksom kyrkan i Norge hade talat genom *Kirkens grunn*.

Kirkens ja og nej 1965

Tredje riket hade inneburit förtryck och förlust av frihet för Tyskland-Österrike och för de ockuperade staterna, även Danmark och Norge. Förtryck och ofrihet var även den verklighet, som tog sig alltmer groteska former öster om Järnridån. Detta bidrog till att frihet var ett stort ord i Europa efter 1945. I Danmark tillkom också sedan länge en stark liberal tradition, som fått sin paradoxala formulering i Grundtvigs krav om *Frihed for Loke såvel som for Thor*.¹⁸¹ Det innebär att både gott och ont måste få frihet och utrymme och där skall kämpa med varandra. Grundtvigs mening är att i denna kamp skall det visa sig att sanningen är starkare än lögnen, men denna hållning ledde också fram till kravet på en totaltolerant *rummelighed* – rymlighet – i folkekirken.

Vad som helst kunde med samma rätt göra anspråk på att vara kristen tro och kristet liv. Slutpunkten kunde bli en fullständig kyrklig identitetsförlust. Relativismen hotade att bli total. Inte bara i det borgerliga samhället utan också i själva kyrkan förverkligades Marx ord: ”Allt fast och beständigt förflyktigas.”¹⁸² Därmed skulle allt hopp om människans och skapelsens förvandling genom Ordet och tron gå förlorat, liksom det eviga livets verklighet.

Ännu hade man inte upplevt hur samhällsandan förvandlades i totalitär, ideologisk riktning genom de ideal som fick sitt första genomslag med studentrevolten 1968. Även om de till sitt innehåll skilde sig väsentligt från Tredje rikets ideal, hade de ett drag gemensamt. Det rörde sig inte om åsikter, det var livshållningar, som ställde anspråk på hela samhället och hela människan, in i det allra mest privata

---

179 A.a. s. 15.

180 A.a. s. 16.

181 Nordens mytologi 1835.

182 Karl Marx – Friedrich Engels: Manifest der kommunistischen Partei, Peking 1975, s. 37.

– relationen mellan man och kvinna. Och även den relativism som dolde sig i kravet om *rummelighed* hade ett totalt krav genom att det underkände varje – annat – sanningsanspråk.

I denna situation samlades en krets teologer och kyrkomän till överläggningar, som ledde fram till dokumentet *Kirkens Ja og Nej* 1965, Till de mest kända deltagarna hörde professor Regin Prenter, biskop Christian Baun och Bonhoeffer-forskaren Jørgen Glenthøj.

Kyrkan inför relativismen

Kirkens Ja og Nej utkom i god tid inför kyrkovalet 1965. En kommenterande skrift utgavs samma år under titeln *Syv kronniker om Kirkens Ja og Nej*. Samma år kom ännu en skrift av samma krets utgivare, *Hvad Den Danske Kirke står for*. Den innehåller den danska kyrkans bekännelseskriterier, kyrkorådslöftet, prästlöftet, präst- och biskopsvigningsritualet och kyrkoinvigningsritualet, d.v.s. den danska kyrkans officiella dokument, stommen till den kyrkolag som inte fanns sedan grundlagen antogs 1849. Denna utgåva ger en signal om hur man kom att arbeta i gruppen bakom *Kirkens Ja og Nej*. Inför samhällsändans krav och påverkan ville man hävda kyrkans identitet, så som den faktiskt fanns i hennes grundläggande dokument. 1966 utkom en studiehandledning om *Kirkens Ja og Nej* under titeln *Hvad siger kirken?*

Vid en samling på Snoghøj højskole inför utgivningen av *Kirkens Ja og Nej* höll Regin Prenter ett föredrag, som i bearbetat skick inleder *Syv kronikker* och som ger bakgrunden till dokumentet. Regin Prenter börjar med följande ord: ”Den hellige, almindelige kirke, som vi i dåben blev indlemmet i, har en bestemt lære og en fast orden, som det er alle døbtets ufravigelige kristenpligt at være med til at værne om.”¹⁸³ Därmed är riktningen given och problemställningen klar. Syftet är att hävda den kristna trons integritet och kyrkans identitet. Att försvara och hävda detta är en uppgift som gruppen bakom *Kirkens Ja og Nej* har sett sig kallad till, men den är också alla döptas ansvar. I orden ”bestemt” och ”fast” ligger en hänvisning till det faktiskt gällande regelverket, bekännelsen och liturgin. De utgör grunden för att hävda trons integritet och kyrkans identitet. Här avviker hållningen från Barmen 1934, som utgick från den levande Herren. Det är också en annan ingång än i den påvliga encyklikan *Mit brennender Sorge* 1937, som ytterst vilar på påvens primat.

Det är den danska liberala traditionen, som ger problemställningen 1965 dess karaktär. Den är präglad av slagordet *rummelighed*, som då och där spelade ”det självklaras roll i historien”. Denna föreställning kommer med en gång i konflikt med Bibelns bestämda och klara utsagor på många områden. Regin Prenter säger: ”Her er jo hele problemet om forholdet mellem den ægte og den falske rummelighed i kirken koncentreret.”¹⁸⁴

Det allra svåraste i arbetet med dokumentet var avsnittet om kyrkan, folket och staten. Till saken här att Regin Prenter själv hade varit motståndsmann under ockupationen och då alltså tagit ställning mot den danska statens och folkflertalets eftergiftspolitik och det med risk för sitt eget liv. På denna punkt nådde man i gruppen kring dokumentet inte fram till enighet. Regin Prenter och Christian Baun finns inte bland undertecknarna men ansluter sig i en bilaga till dokumentets huvudinriktning.

Regin Prenter uttrycker saken så: ”Netop i en demokratisk stat spiller den offentlige mening, flertallets synspunkter, en afgørende rolle. Og hvis der overhovedet, som her i Danmark, består et nært forhold mellem kirke og stat, kan staten fristes til at gennemføre en politisk demokratisering af kirkestyret, som i realiteten betyder, at staten stiller sin magt bag ved folkeopinionens fremmedherredømme i kirken.”¹⁸⁵

---

183 Regin Prenter: Præludium; i: *Syv kronikker*, København 1965, s. 5.

184 A.a. s. 8.

185 A.a. s. 12 f.

Just i en folkkyrka, med så nära band till staten som i Danmark, innebär demokratin ett särskilt problem. Det ligger egentligen inte i demokratin som statsform utan i den mentalitet, som kan utvecklas i en demokrati likaväl som i en diktatur. Det tycks finnas en mentalitetshistorisk lag, som säger att ju snävare åsiktskorridoren är, dess mer totalitära blir de hållningar, som tillåts där, och ju mer gör dessa hållningar anspråk på att påverka den enskildes liv in i det mest privata. Sådan mentalitet kan utvecklas till en ockupation av kyrkan, ett "fremmedherredømme". Det är erfarenheterna från den tyska ockupationen av Danmark, som talar sitt tydliga språk. Men nu är ockupanterna inte utländska trupper utan det egna folkets flertalsopinion. Det är med denna risk för ögonen som *Kirkens Ja og Nej* kom till.

Det *ja*, som hör till den kristna tron, är ett *ja* till Jesus Kristus, och det *nej* som alltid finns med är ett *nej* till en sekulariserad samhällsmentalitet och dess vanställande inflytande på trons och kyrkans väsen. Detta inflytande gör att det uppstått en skev uppfattning av vad kyrkan är. Dess verkliga väsen beskrivs så: "Kirken er det hellige Gudsfolk, hvorom Det Gamle og det Nye Testamente handler. Den består av dem, der tror på Kristus. Den træder synligt frem i den gudstjeneste, hvor evangeliet forkyndes rent. og hvor sakramenterne forvaltes efter Kristi indstiftelse."¹⁸⁶ Det handlar alltså om att lyfta fram kyrkans identitet. Det är viktigt, därför att en bevarad identitet är en förutsättning för att kyrkan skall kunna utföra sin uppgift i folket. Denna identitet, som här är beskriven efter Augustana 7, är också den danska grundlagens syn. Det finns också ett annat sätt att tala om kyrkan, nämligen som folkets kyrka, där flertalets önskingar och behov är huvudsaken.¹⁸⁷

Mot varandra står alltså Kristi Kyrka och flertalets kyrka. Frågan om kyrkans identitet är frågan om vem som äger kyrkan. Den som äger kyrkan är också hennes auktoritet. Den frågan får sitt svar i det första avsnittet.

Skiljelinjerna blir tydliga på en rad konkreta punkter. Den första just är auktoriteten i kyrkan. Den är Guds ord, så som det enligt bekännelsen är givet i de apostoliska och profetiska skrifterna. Den samtida bibelforskningen hade skapat osäkerhet genom sin metod – analysen – som innebar att man löste upp texterna. Resultatet var alltså givet i och med metoden. Man trodde sig finna inkonsekvenser och motsägelser som gjorde att man i den teologiska polemiken talade om "Løgnen i Ny Testamente".¹⁸⁸ *Kirkens Ja og Nej* svarar: "Vi fastholder, at det er muligt at høre Bibelens sandhed så klart, at Guds vilje med vort liv og hans tilbud om frelse kan forkyndes bestemt og skelnes tydeligt fra det, der er forfalskning og fornægtelse af Guds ord. Uden *tillid* til og lydighed mod Bibelens budskab kan kirken ikke forkynde Guds ord."¹⁸⁹

Detta Bibelns budskap är bekännelsen till frälsning genom Jesu Kristi liv, död och uppståndelse (1 Kor.15:3-4) och inte ett allmänt tal om Guds kärlek, eventuellt förenat med en framkonstruerad Jesus-etik.¹⁹⁰ Dopet är en frälsande Guds gärning, som vi håller fast vid genom tron, men utan tro på dopets nåd går frälsningen förlorad.¹⁹¹ Ordets förkunnelse och sakramentens förvaltning har Gud anförtrott åt det av honom instiftade prästämbetet. Biskopen får vid sin vigning en andlig fullmakt till att med frimodighet vägleda kyrkan i den sunda tron och försvara församlingarna på Ordets grund. Därmed förkastas uppfattningen att kyrkans ämbete skulle vara en praktisk inrättning, som man fritt kan utforma.¹⁹² En sann förkunnelse av Ordet är lag och evangelium. Det avslöjar synden och erbjuder nåden i Kristus. När Ordet avslöjar synden visar det också den rätta vägen, och det innebär att de har misstagit sig som hävdar att kristen tro och moral inte har med varandra att göra: "... bevidstheden

---

186 *Kirkens Ja og Nej*, Thisted 1964, s. 3.

187 A.a. s. 4.

188 *Syv kronikker* s. 25.

189 *Kirkens Ja og Nej* s. 5.

190 A.a. s. 6.

191 A.a. s. 6 f.

192 A.a. s. 8.

om Guds buds gyldighed for alle kan og skal kirken, både over for dem, der tror, og over for dem, der ikke tror, give klar besked om ret og vrangt...¹⁹³ Kyrkan har alltså ett budskap till hela samhället, ett anspråk på att vara både normsättare och normsändare, därför att Gud har anförtrott henne sina bud.

Det hela blir tydligt i ett konkret fall som sanning och lögn. Kyrkan avslöjar med sin förkunnelse av Guds bud lögnen som synd, den må sedan förekomma i vilket sammanhang som helst, t.ex. reklam, politik och äktenskapsbrott. Därmed ger hon också vägledning om att sanning är den rätta vägen, i synnerhet för den som genom tron på Jesus Kristus fått förlåtelse för sin lögn.

Jesus Kristus är den himmelske översteprästen, den som medlar mellan oss och Fadern. Han är ”mellemmand mellem Gud og mennesker”.¹⁹⁴ Genom tron har alla kristna del i hans liv, och detta är de troendes allmänna prästadöme. -det förverkligas i offer och bön, lovssång och bekännelse samt ansvar för kyrkolivet. Däremot innebär inte det allmänna prästadömet detsamma som en demokrati som vilar i sig själv och inte är bunden vid Jesus Kristus.¹⁹⁵ Därmed har vi kommit fram till det avsnitt om kyrkan och staten, där man inte nådde fram till enighet i formuleringen. I själva dokumentet framhålls det att Kristi Kyrka i Danmark inte är identisk med hela det danska folket utan är ett andligt folk i det danska folket, med uppgift att tjäna detta folk med Guds nåds gåvor. Folkkyrkoordningen uppfattas som en god ordning, så länge som staten inte griper in i kyrkans frihet och dess inre liv.¹⁹⁶

Frågan om folkkyrkan är en folkkyrka avgörs inte av hur många medlemmar den har. Den viktiga frågan är om den överhuvudtaget är en kyrka: ”Og dette afhænger ikke af , hvor demokratisk den styres, eller hvor rummelig den gøres, men udelukkende af, om Jesus Kristus i dens forkyndelse og hele virke ikke blot kaldes , men i sandhed er dens eneste Herre og opholder.”¹⁹⁷ Därmed är vi tillbaka till den punkt där vi började i Barmen 1934: Jesus är Herren. Det är kärnan och den bärande grunden i kyrkans svar på det totala samhällets utmaning. Det svaret gäller också när det totala samhället och dess mentalitet trängt långt in genom kyrkans murar.

Det finns emellertid en olöst fråga kvar när det gäller *Kirkens Ja og Nej*. Varför kunde inte de två viktigaste deltagarna – Regin Prenter och Christian Baun - skriva under på hela dokumentet? Det framgår av Regin Prenters föreläsning vid den förberedande samlingen på Snoghøj højskole. Han hänvisar där direkt till den tyska kyrkokampen på 1930-talet och pekar på riskerna för likartade spänningar i ett demokratiskt samhälle. Inför det perspektivet räcker det inte med att säga att folkkyrkoordningen är en ”god ordning”, så länge inte staten griper in i kyrkans inre liv.

I kommentarvolymen till *Kirkens Ja og Nej – Syv kronikker* – har Jørgen Glenthøj fokuserat på just denna problematik. Hans bidrag har titeln *Kirken og demokratiet*. I dansk debatt hade Viggo Berg aktualiserat denna fråga redan 1962 med sin bok *Kirken og det moderne demokrati*. Frågan är emellertid om det är själva demokratin, som skapar problem i relationen mellan kyrka och stat. Det finns skäl att hävda att det snarare är vad vi kallat samhällsanda och samhällsmentalitet. Det är en faktor som är urskiljbar bl.a. i medieutrymme, utnämningsspolitik och forskningsanslag. Visar det sig här att Kristus Konungen är viktig, då är demokratin en tillgång för relationen mellan stat och kyrka. Är det däremot så, att det är ovidkommande för beslutsfattarna att Jesus är Herren, då blir statskyrkans ställning prekär i en demokrati. Regin Prenter yttrade vid konferensen på Snoghøj: ”Den fare, der truer vor folkekirke i dag, er frem for alt den, at vi manøvrerer os selv ind i en situation, hvor vi hele tiden bliver nødt til at prøve på at tjene to herrer.”¹⁹⁸

---

193 A.a. s. 9.

194 A.a. s. 10.

195 A.a. s. 10 f.

196 A.a. s. 11.

197 A.a. s. 12.

198 Syv kronikker s. 12.

Reflektioner 2019

Jämsides med 1900-talets sekularisering i Västerlandet går en strävan att nyordna hela den mänskliga tillvaron, frigöra den från traditionella livsmönster och religiöst grundad etik. Vägledande blir ett av idéhistoriens tvillingpar, rationaliteten och sentimentaliteten. Rationalitetens röst hörs hos de moderna projektets arkitekter, sentimentaliteten hos dess propagandister.

Bakom och under ligger en helhetsuppfattning av tillvaron, präglad av tre faktorer: monism, evolutionism och utopism. Monismen innebär att människan är instängd i ett rum, där murarna utgörs av vad hon tror sig kunna beskriva och förstå. Hennes självförståelse bestämmer alltså hennes värld. Att det inom henne skulle finnas något mer än rationalitet och sentimentalitet är hon främmande för. Som mest kan det finnas där som ett fjärran eko, en längtan och en saknad. Den blir dock ytterst sällan så stark att den påverkar hennes val och handlingar.

Evolutionismen innebär en övertygelse om att tillvaron – i synnerhet det mänskliga samhället – är på väg framåt och uppåt. Det som är nu är alltid bättre än det som har varit. Det nuvarande och det kommande samhällets arkitekter och propagandister upplever sig själva som rättfärdiga, som välgörare och ibland rentav som frälsare. Utopismen innebär att man som mål ser ett samhälle, där de egna föreställningarna är fullt ut förverkligade. Här finns inte plats för kompromisser eller tveksamhet. Det tänkta samhället utgör normgrunden för nyordningen av det nuvarande.

Vägen till målet är alltid kampfylld. Föreställningen om tillvaron som en oavbruten antagonism är bestämmande för hela mentaliteten i de moderna projekten. Men bortom antagonismen, vid målet, väntar det harmoniska, rättfärdiga tillståndet. Detta är dock en föreställning som undan för undan eroderas av samhällets egna misslyckanden, under början av 2000-talet särskilt tydliga i miljöproblemen. Åtminstone periodvis kommer kampen att gälla bevarandet och räddandet av människans livsförutsättningar. Uppmärksamheten svänger mellan katastrofstämning och utvecklingshybris, den senare ofta förenad med kulturimperialism – afrikaner, asiater, kurder och araber skall bli som vi: jämställda och sexuellt frigjorda.

I de texter vi här har stannat inför har vi mött kyrkans svar på det moderna projektet. Det är så vi har förstått den tyska nationalsocialismen, Quislings universism och efterkrigstidens individualism och kollektivism. De är inbördes olika, de framträder på olika sätt, men de har grunden gemensam: monism, evolutionism och utopism. De är också i egentlig mening revolutionära. De vill omvälva traditionella ordningar och uppfattningar. De vill nyordna och likrikta. De vill ett totalt samhälle, som präglar allt, in i det mest privata.

I Barmendeklarationen, *Mit brennender Sorge*, *Kirkens grunn*, *Kirken og retten* samt *Ett brev i en folkets livsfråga* möter vi kyrkans sätt att svara på det totala samhället. Detta sätt att svara var inte det enda. Det framgår redan i Barmen 1934 att det fanns ett annat svar, det som då formulerades av Deutsche Christen. Det var ett hänfört bejakande av nyordningen, som uppfattades som ett Guds eget ingripande i samtidens kaos. Nyordningens normer och mål borde bli bestämmande för kyrkans förkunnelse och inre ordning. Det fanns också ett annat svar i konkordatet 1933, ett försök att nå en överenskommelse med det totala samhället. Kyrkan avstod från att påverka samhället mot ett löfte om ett visst utrymme för den egna verksamheten. Här var kyrkan den svagare parten, och utvecklingen blev som den ofta blir där det finns en svag och en stark part: den starkare parten bröt omgående överenskommelsen, och för den svagare återstod bara att till sist protestera med en brännande sorg – *Mit brennender Sorge* 1937.

Barmendeklarationen, *Kirkens grunn*, *Kirken og Retten*, *Ett brev i en folkets livsfråga* samt *Kirkens Ja og Nej* är ett annat sätt att svara på det totala samhällets utmaning. Förutsättningarna för dokumenten är olika. Barmendokumentet, *Kirken og Retten* och *Kirkens Ja og Nej* tillkom i en situation, där kyrkans

ledning genom biskoparna helt eller delvis var satt ur spel av det totala samhället. De kunde inte längre gemensamt ta till orda. *Kirkens grunn* och *Ett brev i folkets livsfråga* är budskap från samlade och intakta biskopskollegier. Därför kan de båda med auktoritet hävda kyrkans ämbete. Det gör också de danska biskoparna i sina gemensamma uttalanden, liksom Pius, den senare utifrån sina egna förutsättningar, som innebär att han samlar ämbetets auktoritet i påvens primat. I dessa dokument blir det tydligt, att ett intakt ämbete är en viktig om än inte nödvändig utgångspunkt för kyrkans svar på det totala samhällets krav.

I alla dokumenten – även *Mit brennender Sorge* – framgår det att Guds uppenbarelse i Kristus, trovärdigt bevitnad i Bibeln, Guds Ord, är den oundgängliga förutsättningen för att kyrkan inte skall sväljas av det totala samhället. Sportpalatsskandalen 1934 var en extrem händelse, men den är en konsekvens av att lämna insikten om hela Bibeln som Guds frigörande budskap till alla tider och alla människor. Detta Ord och dess Herre skapar i varje tid och i varje samhälle en statsfri zon, också i det totala samhället. Att leva i den friheten har ett pris, och det betalade kyrkomännen bakom dessa dokument, på olika sätt. Det tillhör den kristna erfarenheten att smärtan i detta pris har en förvandlande kraft. Therese av Jesusbarnet har sagt: "Lidande frälser fler själar än tusen predikningar." Därför att de gick in i detta lidande hade de också ett frigörande ord att säga till sin samtids kristna och till sina folk, och därför har deras ställningstagande också en inspirerande kraft långt utöver deras egen tid och verkanskrets.

Ett gemensamt drag för flera av texterna är att de utgår från naturrätten. Den uppfattas i dessa dokument såsom de av Skaparen givna ordningarna. Kyrkan framträder här som statens samvete och väktaren av den enskildes samvete. Kyrkan är inte bara en faktor bland många i samhället, som väktare av Guds skapelseordningar är hon en normsändare till alla människor och varje samhällsform. Kyrkans yttersta åtgärd i kampen för att skydda Guds goda ordning är att lösa de kristnas samvete från lydnessplikten mot samhällets regelverk och dess krav. Det är ett steg som inte tas i *Ett brev i en folkets livsfråga*. I *Kirkens grunn* och *Kirken og retten* sker det däremot. I kretsen kring *Kirkens Ja og Nej* brände den till. I studiehandboken till dokumentet – *Hvad siger kirken?* - heter det: "... i konfliktsituationer, hvor Gud og kejseren (staten) går imod hinanden, hvor kirken kommer under et dobbeltherredømme, da har kirken kun én herre, og det er Gud, og ham må den adlyde – og så må det gå som det kan. Kirken er bundet af Guds ord."¹⁹⁹

Kyrkan har ett spänningsförhållande till det totala samhället, som har kosmiska dimensioner. De svenska biskoparna 1951 uttryckte den insikten, när de sammanfattade sitt brev i folkets livsfråga med ett ord av S:t Paulus: "Skicken eder därför icke efter denna tidsålders väsende, utan förvandlen eder genom edert sinnes förnyelse, så att I kunnen pröva vad som är Guds vilja, vad som är gott och välbehagligt och fullkomligt." (Rom. 12:2)²⁰⁰

---

199 Niels Medom Madsen – Niels Schou: *Hvad siger kirken?*, 1966, s. 46.

200 *Ett brev i en folkets livsfråga* s. 16.